

Islamska kulturna baština Gračanice i okoline

*(Prema izvještaju Odbora Islamske vjerske zajednice, odnosno kadije
Ibrahim ef. Mehinagića iz 1967. godine)*

RUSMIR DJEDOVIĆ
.....

Kako je nastao Izvještaj Odbora Islamske vjerske zajednice Gračanica 1967. godine

U prilici smo da široj javnosti, prije svega onoj koju zanima islamska kulturna baština Gračanice i okoline, detaljno predstavimo jednu vrlo važnu kulturnu akciju koja se tokom 1966/67. godine, odvijala unutar institucija Islamske zajednice Bosne i Hercegovine i Odbora u Gračanici. Radi se o sakupljanju i obradi kulturnog blaga muslimana Bosne i Hercegovine. Značajnu ulogu u provođenju te akcije imali su imami i džematlije, a naročito posljednji gračanički kadija Ibrahim ef. Mehinagić.

Krajem 1966. godine u najvišim organima Islamske vjerske zajednice u Sarajevu osmišljena je i pokrenuta obimna akcija na istraživanju islamske kulturne baštine Bosne i Hercegovine. Ona je obuhvatala i prikupljanje podataka, predmeta, knjiga i dokumenata koji bi se obrađivali i čuvali u institucijama kao što su biblioteka i muzej. Opće historijske okolnosti s kraja šezdesetih godina 20. stoljeća upućuju na mogućnost šireg društvenog konteksta ove akcije unutar Islamske zajednice Bosne i Hercegovine. Naime, poznato je da se tada vodi snažna i široka aktivnost muslimanske duhovne i političke elite za priznavanje

narodne i etničke samobitnosti. Ona će rezultirati, između ostalog, i priznanjem muslimanske nacije 1969. godine.¹

Sabor Islamske vjerske zajednice Republike Bosne i Hercegovine je na zasjedanju od 3. decembra 1966. godine obavezao Starješinstvo Islamske vjerske zajednice da forsira dalji rad na katalogiziranju djela Gazi Husrev-begove biblioteke i na obezbjeđenju većih sredstava za unapređenje razvoja te institucije koja čuva neizmjereno blago, ne samo muslimana Bosne i Hercegovine. Vrhovni sabor Islamske vjerske zajednice u SFRJ na svom zasjedanju od 5. decembra 1966. godine donio je slijedeći zaključak: „Vrhovni sabor apeluje na sve organe Islamske vjerske zajednice da na svom području organizuju akciju za prikupljanje interesantnih eksponata i predmeta za muzej Islamske vjerske zajednice“.² Starješinstvo Islamske vjerske zajednice Bosne i Hercegovine je, na-

1 Tako se već na popisu, 1971. godine, po prvi put omogućava nacionalno izjašnjavanje kao Musliman.

2 Ovdje se poziva na člana 43. Ustava SFRJ, kojim je zajamčeno svakoj narodnosti pravo da razvija svoju kulturu i da radi toga osniva organizacije i uživa druga ustavom utvrđena prava.

stavljajući započete aktivnosti u vezi sa razvojem Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, na plenarnoj sjednici od 18. aprila 1967. godine, imenovalo Savjet biblioteke u koji su ušli ljudi od interesa za razvoj nauke i kulture, sa zadatkom da unaprijeđuju rad ove naše značajne institucije polazeći od činjenice da značaj ove institucije prelazi i nacionalne okvire,

Konkretizujući ranije zaključke, Starješinstvo Islamske vjerske zajednice, 8. maja 1967. godine, šalje okružnicu (broj 1787/67) o „sabiranju i obradi kulturnog blaga muslimana“, svim odborima Islamske vjerske zajednice na području Bosne i Hercegovine. U toj okružnici se, između ostalog, konstatuje „da iz godine u godinu sve se više sa našeg područja gube dokumenti o tome da su naši pretci kulturno djelovali a time se gube i argumenti protiv slijepih nasrtaja na naše kulturno stvaralaštvo.“ U nastavku se posebno naglašava sljedeće: „Međutim, mi vjerujemo da se bar na izvjesnim područjima nalaze ostaci negdašnje bogate riznice naše kulturne zaostavštine. Kada bi se oni skoncentrisali na jedno mjesto mogli bi ubjedljivo služiti kao argumenti našeg kulturnog bogatstva.“

U kontekstu borbe za narodnu i etničku samobitnost muslimana Bosne i Hercegovine, u navedenoj okružnici se o „sabiranju i obradi kulturnog blaga muslimana“, posebno podvlači: „Ostaci našeg kulturnog stvaralaštva predstavljaju neosporne dokaze naše etničke individualnosti, obzirom, da je kultura jedno od najbitnijih i najglavnijih obilježja naše etničke samostalnosti. Veličina nekog naroda, odnosno zajednice, mjeri se po bogatstvu njegove kulture i po spremnosti za dalji njen razvoj i unapređenje. Danas hvala Bogu dž. š. ima na svim područjima dovoljno obrazovanih muslimana, koji bi možda bili pripravnici da daju svoj obol u obradi ovih pitanja. Ovo naročito zbog toga, što obrada i dalji razvoj riznice naše muslimanske kulture, predstavlja novu značajnost i nov prilog razvoju i unapređenju opće jugoslovenske kulture.“

Za izvršenje ovog posla na terenu, u okružnici su precizirani konkretni zadaci i rokovi: „Da bi ovaj poduhvat mogao pružiti što uspješnije rezultate, neophodno je, da se ovom pitanju posveti posebna sjednica vašeg odbora, na kojoj treba da

prisustvuju ne samo svi članovi, nego i svi vjerski službenici – imami. Osim toga, gdje god to mogućnosti pružaju, treba angažovati i muslimane stručnjake za ova pitanja, pozvati ih na zakazanu sjednicu i zatražiti njihovu ispomoć. Od načina obrade iznesenih pitanja a naročito od angažovanja ljudi od interesa za nauku i kulturu, zavisioće uspjeh ili neuspjeh ovog poduhvata. Prilježne izvještaje obrađivaćemo s punom pažnjom i daćemo im odgovarajuću publikaciju, pojedinačnu ili sumarnu, zavisno od sadržaja i kvaliteta prilježnih izvještaja. Predsjednike odbora posebno zadužujemo da se brinu, kako o urednom sastavu izvještaja, tako i o blagovremenoj dostavi. Rok za dostavu ovog izvještaja je 1. septembar 1967. godine i taj je rok neprekoračiv.“

Da bi olakšali posao na terenu, oko prikupljanja podataka i sastavljanja izvještaja o stanju islamskog kulturnog naslijeđa na svom području, odbori IVZ su, uz spomenutu okružnicu, dobili i 17 pitanja, na koja su bili dužni dati pisane odgovore. Očigledno se radilo o vrlo ambicioznom projektu prikupljanja, obrade i zaštite muslimanskog duhovnog i kulturnog naslijeđa u Bosni i Hercegovini, koje je bilo izloženo nestajanju i propadanju, kao zbog općih društvenih i političkih prilika, tako i zbog nebrige. Pitanja odražavaju ne samo ozbiljnost, veći sveobuhvatnost ove aktivnosti, kao i visok nivo stručnosti pri njihovom sastavljanju. Zato ih i prenosimo u cjelini. Dakle, odbori islamske zajednice po općinama su pozvani: „1. Da pristupe detaljnom ispitivanju svog područja sa gledišta njegovog kulturno-istorijskog značaja; 2. Da za nestale džamije po mogućnosti pribave fotografije ili dostave njihov opis po sjećanju, ispitavši po mogućnosti, kada su osnovane (sagrađene) i kojim povodom su uništene, te u čemu je bila njihova znamenitost. Od osobitog je značaja eventualno sačuvani tarih na ulaznim vratima, pa ukoliko se sačuvao treba ga snimiti i dostaviti. Ukoliko je sačuvana vakufnama takve nestale džamije, naravno, da je treba pronaći i poslati Starješinstvu radi mikrofilmovanja; 3. U vezi sa iznesenim pod tačkom 2. nužno je, da se po mogućnosti, iskažu bar značajnijim imami i muzejini takvih džamija. Ukoliko je džamija po svojoj arhitekturi ili po svom unutrašnjem dekoru, prostirci, itd. predstavljala oso-

bitu znamenitost, to treba sve opisati. Značajnije događaje vezane za takvu džamiju ukoliko žive u tradiciji, također, treba opisati, a i prikazati znamenitije muslimane, državnike, pjesnike, književnike, umjetnike, izumitelje, naučnike i visoke činovnike; 4. Odbori IVZ su dužni da opišu sve tekije, musafirhane i druge bogoštovne i socijalne ustanove koje su postojale, pa nestale ili su njihovi objekti sačuvani do danas. Ukoliko je sačuvana čvrsta usmena predaja ili postoje pisani dokumenti, treba opisati sve znamenitije šejhove, derviše, vrstu tarikata i drugo. Ukoliko se sačuvala kakva značajnija levha, kitab ili predmet, to treba sve po mogućnosti registrirati i dostaviti na pohranu u buduću muzej IVZ; 5. Haremluci nestalih i postojećih džamija obiluju značajnim turbetima ili mezarima velikana islamske prošlosti i treba ih istražiti i obraditi; 6. Odbori IVZ treba isto tako, od svih medresa koje su postojale na njihovom području da opišu zgrade i navedu muderise po redoslijedu za koje se još zna, a takođe i znamenite talibe. Po mogućnosti bilo bi potrebno, da se navedu i predmeti koji su se izučavali. Isti je slučaj i sa mektebi – ibtidajama i mualimima za koje se zna; 7. Popis higijenskih ustanova: vodovoda, hamama, česama, šadrvana, bolnica, abdesthana, gasulhana i njihovih osnivača, nužno je izvršiti i po mogućnosti iskazati njihove osnivače; 8. Popis objekata, odnosno, ustanova koje su služile za utvrđivanje vaktova (muvekitthane, sahat kule, sunčevi sahati) i navesti istaknutije i znamenitije službenike u ovim ustanovama; 9. Izvršiti popis znamenitijih građevina koje reprezentiraju islamsku arhitekturu, kao npr.: karavan saraji, hanovi, dućani, bezistani, čaršije, mostovi, konači itd., i iskazati sve što se o tim objektima zna; 10. Ne možemo precizirati kakvi su sve predmeti potrebni za muzej IVZ, odnosno kakve su knjige potrebne za Gazi Husrev-begovu biblioteku. Međutim, nužno je da se sve opiše, da bi se znalo da postoji a u svrhu eventualne obrade i čuvanja. U vezi sa ovom zamašnom akcijom, naši imami treba stalno da se interesuju, da li pojedinci – džematlije imaju neke od značajnijih stvari: stari kitabi, stari rukopisi, kakav ferman, bujuruldiju, stari arhiv, levhu, sliku ili privatnu biblioteku; 11. Neophodno je ustanoviti i opisati da li pojedinci posjeduju starinsko odijelo, građansko, uleman-

sko ili vojničko ili da li posjeduju kakve predmete od istorijskog značaja ili kakve umjetnine, kao npr.: kaligrafija, minijatura, ornamenat, kožni povež, enamluk, staklo, fajans, majolika (vaze, buhurdanluci, svijećnjaci, svjetiljke, maštrafe, kandilji), a zatim i kujundžijske umjetnine od metala, cizlerski, taušarski radovi, oružje, kutije, pisaci pribor, mangale, čiraci i lusteri; 12. Neophodno je također ustanoviti, da li pojedinci posjeduju nešto od: biserije, drvoreza, drvorezbarije, peškuna, rafova, tavalina, šišeta, dolafa, dušekluka, hamamdžika i trabozanluka; 13. Isto tako, treba ustanoviti šta pojedinci posjeduju od umjetnina u tekstilu, kao npr.: vezovi po raznim orijentalnim urnecima, mahrame, čevrme, jagluci, boščaluci, peškiri, namaz bezi, bošče, jorgani, terzijski vezovi, serdžade, tepisi, ćilimi, terluci, priglavci, čarape, tozluci, fermeni, koparani, feredže, jeleci, pojasevi, tkanice, đerdanluci, satovi lični, pribor za duhan, pribor za kozmetiku, predmeti kuhinjskog posuđa, ibrici, šerbetnjaci, đugumi, leđeni, sofe, demirlije, sadžakovi, konjska oprema, rah-tovi, sedla, samari; 14. Odbori će također ustanoviti, da li postoje na njihovom području predmeti kod kojih dolaze do izražaja klesarski radovi i izrađevine od kamena: bašluci, mukave, balustrade, kaligrafski natpisi u kamenu, mramoru, granitu i alabasteru; 15. Odbori IVZ treba da opišu etnografske osobenosti svog kraja, zatim da opišu narodne običaje, koji se u finesama razlikuju od običaja u drugim našim područjima, odnosno krajevima naše zemlje. Tu dolaze u obzir: adeti pri rađanju, adeti pri pohađanju mekteba, polaganja hatmi, adeti kod suneta, adeti kod učenja zanata, polaganja kalfenskog i majstorskog ispita, otvaranja samostalnog zanatskog obrta, svadbeni adeti, adeti kod hastaluka, adeti pri narodnim zabavama, veseljima, pri vjerskim praznicima, teferičima, lovu, sijelima, igrama, kao i adeti vezani za razna praznovjerja; 16. Neophodno bi bilo ustanoviti podatke o živim narodnim pjevačima, sviračima, sazlijama, krnetistima, a također i podatke o ljudima koji znaju napamet dosta tekstova naših sevdalinki; 17. Bilo bi od posebnog interesa da nam se dostave i podaci o dobrim mujezinima, dobrim učačima ilahija i kasida, ukoliko žive na vašem području.

Jednom riječju, sve što je kroz stoljeća stvarala

islamska civilizacija na našem području i na svim poljima djelatnosti i to treba po mogućnosti u izvještaju što iscrpnije prikazati i obuhvatiti. Ukoliko, kakvi crteži ili slike koje predstavljaju historijske spomenike ili znamenitije muslimanske ličnosti, postoje kod pojedinaca, treba prvenstveno apelovati da se uvakufe u korist odgovarajuće institucije (biblioteke, muzeja) ili bar mikrofilmovati ili na neki način reproducirati.³

U Odbor Islamske zajednice Gračanica spomenuta okružnica je stigla 17. maja 1966. godine i po svemu sudeći veoma ozbiljno shvaćena. Sve upućuje da se krajnje odgovorno radilo na prikupljanju i sistematizaciji činjenica o najvažnijim karakteristikama islamskog kulturnog blaga na području Odbora. Tokom ljetnih mjeseci, 1967. godine, poslije ozbiljnog istraživačkog rada, a najviše zahvaljujući Ibrahim ef. Mehinagiću i njegovom poznavanju kulturne prošlosti Gračanice i okoline, sastavljen je traženi izvještaj, koji je službeno poslat Starješinstvu Islamske vjerske zajednice u Sarajevu, 25. augusta 1967. godine. Prema mišljenju svih poznavalaca gračaničke prošlosti, jeziku i stilu pisanja, te načinu iznošenja podataka, smatra se da je u najvećoj mjeri u izradi tog opširnog izvještaja učestvovao, a možda ga čak i pisao, spomenuti Ibrahim ef. Mehinagić, u to vrijeme ponajbolji poznavalac kulturne i vjerske historije Gračanice i okoline. Zbog toga se često navedeni dokument naziva i „Izvještaj kadije Mehinagića“.⁴ Izvještaj je podijeljen na 6

poglavlja, otkucan je na štampačkoj mašini, obima je 40 stranica gustog proreda.

Radi značaja ovog dokumenta i okolnosti pod kojima je nastao, prenosimo ga u cjelini, sa minimalnim redaktorskim intervencijama i sa dopunama i objašnjenjima u napomenama (fus notama) kao vrijedan izvor za proučavanje kulturne historije Gračanice i njezine okoline.⁵

Odbor Islamske vjerske zajednice Gračanica – Izvještaj Starješinstvu Islamske vjerske zajednice u Sarajevu

I PODRUČJE ODBORA I STANJE U NJEMU⁶

„Smatramo da u ovaj izvještaj treba unijeti, po mogućnosti, i općenito sve što traži vaš raspis, a nije ušlo pod tačke 1-17. Prema tome ovaj izvještaj počinjemo općim pogledom na područje ovog odbora IVZ-e da bi smo dali koliko toliko makar i kratku općenitu sliku historijata ovoga područja od najstarijih vremena do danas. Područje ovoga odbora graniči sa područjima odbora IVZ: Gradačac, Lukavac, odnosno Puračić, Maglaj i Doboj. Na području ovog odbora nalaze se 32 džemata sa ukupnim muslimanskim stanovništvom od 31.981. U 23 džemata postoje džamije, a u 9 mesdžidi.

II POGLED NA STARIJU ISTORIJU PODRUČJA

Ovo područje interesantno je obzirom na pre-

sao je u brojnim naučnim časopisima. Penzionisao se 1965., a umro 1976. godine.

3 Fond Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica, nesređena građa u Medžlisu Islamske zajednice Gračanica (Starješinstvo Islamske vjerske zajednice, broj 1787/67, od 8. maja 1967. godine.

4 Hadži hfz. Ibrahim ef. Mehinagić, jedan od najznamenitijih Gračanlija, poznati je vjerski, kulturni, društveni, naučni i politički radnik ne samo u Gračanici, već i u cijeloj Bosni i Hercegovini, posljednji gračanički kadija. Njegov otac Arif Hikmet ef. je bio ugledan šerijatski sudija i alim. Ibrahim ef. je rođen je 1894. godine u Gračanici, školovao se na visokim školama u Sarajevu i Istanbulu. Dugo je radio kao šerijatski sudija i funkcioner IVZ. Jedno vrijeme bio je na dužnosti Rhovnog šerijatskog sudije BiH. Kao predsjednik Vakufsko-mearifskog povjerenstva, poslije 1930. godine imao je značajnu ulogu u političkom životu Gračanice. Osnivač je gračaničkog ogranka Muslimanske organizacije HSS, koju su predvodili Ademaga Mešić i Hakija Hadžić. Pi-

5 Ovaj izvještaj je u to vrijeme predstavljao najbolji pregled prošlosti Gračanice i okoline. Znatno kasnije se pojavljuju monografije, časopisi i radovi koji daju potpunije podatke o općoj i kulturnoj historiji ovog područja. Radi se prije svega o monografijama Esada Tihica i Omera Hamzića „Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji“, iz 1988. godine i Saliha Kullenovića „Gračanica i okolina – antropogeografske i etnološke odlike“, iz 1994. godine, zatim, monografija grupe autora (Redakcija: Atif Kujundžić, Omer Hamzić, Rusmir Djedović), pod nazivom „Gračanica – općina, grad, ljudi“, iz 2006. godine. Brojni radovi i prilozi o općoj i kulturnoj historiji Gračanice i okoline su izašli u 25 brojeva (od 1996. do 2008. godine), Časopisa za kulturnu historiju „Gračanički glasnik“.

6 U želji da ovaj izvještaj bude što iscrpniji i pregledniji u njega su unošeni podaci kronološki, prema tačkama od 1–17 spomenutog uputstva – sa nekim manjim odstupanjima, što se i napominje na početku ovog prvog poglavlja izvještaja kao uvodnog.

distorijsko doba⁷. Naime na pola puta između grada Gračanica i tvrđave „Soko“, nalazi se brdo zvano „Golo brdo“ koje je u cijelosti šljunkovito i niz koje povremeno, za vrijeme kiša teče potocić i pravi vododerinu. U toj vododerini nalaze se okamenjeni fosili raznih morskih životinja, morskih zvijezda, puževa i dr. Što je dokaz da je to brdo nekada bilo u moru ili u rukavcu mora, po svojoj prilici Panonskog mora.⁸

Uz to još našlo se je na putu od tvrđave Sokol prema Srebreniku i to u selu Sladnoj starinskih grobova u kamenom tlu iz kojih se vadilo raznih predistorijskih predmeta od oružja i slično.⁹

Nadalje, postoje tradicije, a i opipljivi dokazi, da je u Rimsko doba linijom između tvrđave Srebrenik i Sokol išla rimska putna trasa pokraj brda „Monj“, koje se nalazi nedaleko od tvrđave Sokol, a koje dominira ravnicom prema Gradačcu, Brčkom i Šamcu. Samo ime Monj je latinsko ime i ispod njega, kod vode zvane Zmajevac, nalazi se zatrpan neki svod ili most iz rimskog doba. Prema tradiciji baš tuda je išla ta rimska trasa, preko sela Džakula i Mediđe kroz posavačku ravnicu i izlazila na Savu. Tu je postojao most ili skela u današnjem selu Domaljevcu, pa je se preko te skele ili mosta prelazilo, a onda je trasa išla Slavonijom dalje u grad Slavonska Mitrovica¹⁰, tj. nekadašnji rimski grad i centar zvani Sirmium, i valjda odatle dalje prema Đerdapu.

Po svojoj prilici tu rimsku trasu ili cestu koristili su i Osmanlije nakon osvojenja ovih krajeva.

U predosmanlijsko doba, ovi krajevi kao dijelovi takozvane Solinske oblasti potpadali su pod mađarsku vlast, a kako je tada u sastavu Ugarskog kraljevstva bila i Hrvatska, to su neke vla-

stelinske porodice bile smještene u ovim krajevima, naročito na području oko tvrđave Srebrenik i Sokola.¹¹

Dokaz za ovo neka posluži ime sela Čekanići za koje neki istorijski podaci govore da je dobilo ime po hrvatskom vlastelinu Tvrtku Čekaniću koji je navodno živio prije 900 godina.¹²

Nadalje selo Babunovići koje je navodno dobilo ime po nekom vlastelinu Babunu.¹³

Pa zaseok u selu Sladnoj zvani „Hrvati“, koje je dobilo ime od tadašnjih stanovnika Hrvata. Taj zaseok je čisto muslimanski i njihovi domaćini se i sada prezivaju „Hrvati“ bez „ić“.

Iz toga doba prema tradiciji postoje još izvjesni podaci naročito u pogledu sela Čekanići i nekih grobova i stijena. Poznato je da je takozvana Solinska oblast početkom 16. stoljeća pala u osmanlijske ruke, tek nakon što su po Osmanlijama bile osvojene tadašnje tvrđave Srebrenik, Sokol, Dobograd i još neke.

Iza osvojenja tvrđave Sokol po Osmanlijama nastupu novo razdoblje života u ovom području. Uz sokolsku tvrđavu, izvan nje ali u blizini nalazila se je crkva koja je pregradnjom pretvorena u džamiju ali zbog smjera džamije prema Kibli sama zgrada je dobila drukčiji izgled.¹⁴ Nadalje,

7 Ovdje se misli na dalju geološku prošlost, prije više miliona godina.

8 I danas se na tom lokalitetu, a i šire u okolini Gračanice, mogu naći fosili morskih životinja. Oni se nalaze u sedimentima (šljunkovima i krečnjacima) nekadašnjih mora (Paratetisa i Panonskog mora), koji su postojali prije pet i nekoliko desetina miliona godina.

9 Nedavno je također, pronađeno staro groblje u Sladnoj, na lokalitetu Zvijezda ili Rahin mezar. Utvrđeno je da se radi o srednjovjekovnom groblju. To je vjerovatno isti lokalitet koji se spominje u ovom izvještaju.

10 Radi se o današnjoj Sremskoj Mitrovici.

11 Misli se na srednjovjekovno doba i bosansku oblast Soli, kojom su povremeno vladali Mađari (Ugarsko kraljevstvo).

12 Zapravo se radi o Tvrtku Čekaniću, jednom od najznačajnijih bosanskih srednjovjekovnih velikaša iz 14. stoljeća. Vladislav Skarić u svom radu, početkom 20. stoljeća, navodi da su Čekanići kod Gračanice dobili naziv po visokoj bosanskoj srednjovjekovnoj vlasteli Čekanićima. I najnovija naučna istraživanja govore o velikoj starosti i značaju Čekanića.

13 Poznato je predanje o velikašu Babunu koji je živio prije osmanske uprave. Zna se i da je riječ babun, jedan od naziva za srednjovjekovno stanovništvo Bosne.

14 Ovo mišljenje je najnovijim istraživanjima korišćeno u pravcu činjenice da se radi o srednjovjekovnoj stambenoj zgradi, koja je možda kraći period služila kao katolička crkva a od 1520. godine kao najstarija džamija na ovim prostorima. Arhitektura zgrade ne dopušta mogućnost da je prvobitno bila crkva. (Opširnije: Omer Hamzić, Jedan pogled na historiografsku literaturu o srednjovjekovnom gradu i staroj džamiji u Sokolu kod Gračanice, *Gračanički glasnik* br. 23, Gračanica 2007., 80 -87)

u nedavnoj prošlosti sagrađena je uz džamiju i zidana munara, tako da sada ima dosta lijep i masivan izgled. Sama tvrđava je kroz dugi niz godina dosta oharabila i rušenjem zidova, postala je više ruina nego li, sačuvan istorijski objekat. To tim prije što na tvrđavi koliko se pamti nisu vršeni popravci pa je i to doprinijelo da ona dođe u sadašnje stanje.

Sokolska džamija kao „Fethija“ nesumnjivo je prva džamija na ovom području. Tradicija govori, a i historijski podaci potvrđuju, da se je oko tvrđave Sokol odmah u početku osmanlijske vladavine izgradio priličan broj naselja – mahala, koje su bile u dodirnoj vezi sve od tvrđave Sokol pa do na domak rijeke Spreče, što bi činilo oko 8 km zračne linije.

Te su mahale bile povezane kaldrmisanim putem, a vodile su od današnjeg centra Gračanice, uz rijeku zvanu Sokolušu ili Gračanku, sve do tvrđave Sokol. Jedna takva kaldrmisana trasa vodila je od tvrđave Sokol preko sela Piskavica i mahale Drafnici. Druga opet u dva pravca od centra Gračanice preko mahale Ritašići do Šeničkog bunara u Gračaničkom polju. Još jedna kaldrma vodila je od centra Gračanice preko mahale Lipa u Gajeve.

Veoma je važno istaći da je povrh mahale Ritašići i povrh vode Drama, postojao rudnik željeza (Madeni ahen, što znači, rudnik željeza). Iz toga rudnika kopala se željezna ruda, pretapala i od nje iskivali razni predmeti. I baš taj rudnik željeza urodio je posljedicama da su se u njegovoj okolini, a tim i gračaničkim mahalama pojavili razni zanati i da je u tim naseljima radilo mnogo majstora i kalfi na izradi što oružja i raznog oruđa, tako i na izradi raznih potrepština domaćinstava.

Posada tvrđave Sokol bila je dosta brojna, a tvrđava je imala svog dizdara (zapovjednika) i topčijske odrede. Porodice Dizdarevići i Topčagići u Sokolu dokaz su za to.

Osim toga veoma važni podatci koje je dobio iz Carigradskih arhiva gosp. Adem Handžić–referent Orijentalnog instituta u Sarajevu, govore o rečenom rudniku željeza, o naseljima-mahalama u gračaničkom području, o brojnom stanju tih naselja, o raznim zanatima i njihovim bašmajstorima, o produktima koje je to zanatstvo davalo, posadi tvrđave Sokol–oženjenima i neoženjenima itd.¹⁵

Što je veoma važno, u tim historijskim podatcima stoji i to, da je u pojedinim domaćinstvima ovih naselja bilo pomiješano i muslimana i nemuslimana, jer su u podatcima tačno navedena muslimanska i nemuslimanska imena. To služi kao ne oboriv dokaz da islamizacija u to doba nije vr-

15 O daljoj prošlosti Gračanice, Sokola i okoline, prije svega u srednjem vijeku i početku osmanske uprave na ovom području, dosta radova je objavljeno u tematskim brojevima Časopisa *Gračanički glasnik*. (br 11. iz 2001. i br. 20. iz 2005. godine.

šena silom vlasti. Pored toga ti podatci govore da je nakon osvojenja ovog područja po Osmanlijama i nakon što je dosta velik broj žiteljstva prešao na islam, osmanlijska vlast postavila i kadiju, koji je imao sjedište u naselju pod tvrđavom Sokol.

Jedan podatak, koji je dobiven u nekom istanbulskom arhivu a koji je pronašao Mehmed Tajib ef. Okić—univerzitetski profesor u Ankari, rodom Gračanlija, pa ga onda preveo na francuski i objavio a taj prevod posjeduje dr. Muhamed Hadžijahić iz Sarajeva, stoji podatak, da su prema naredbi iz Istanbula upućenoj godine 1582. godine, kadijama u Zvorniku, Gornje i Donje Tuzle (Memlehatejn-i) i Gračanice, kadije tih mjesta trebali da provedu istragu protiv derviškog reda Hamzevija, pa ako ustanove, da su se oni ogriješili o postojeće propise, izreče odgovarajuća kazna.

To je dakle dokaz da je te godine postojao kadija za ovo područje, a vrlo vjerovatno još i prije toga, tj. odmah iza osvojenja ovih krajeva po Osmanlijama.

Nadalje, historijski podaci govore da su za ovo područje postavljane i muftije.

Sve to služi kao dokaz da je ovo područje odmah iza dolaska osmanlija bilo nastanjeno brojnim muslimanskim stanovništvom.

U selu Soko ima groblje zvano „Ramaševo groblje“ a i njive pod imenom „Ramaševe njive“. To ime je ostalo od kadije zvanog Ramaša koji je svoju službu vršio u naselju Soko pod sokolskom tvrđavom.

Važno je istaći da blizu sokolske tvrđave, ispod brda izviru dva vrela, zvana „Ilidža“ i „Vrelo“. Ta dva izvora sačinjavaju rijeku Sokolušu ili Gračanku. Još u stara doba odmah na tim vrelima pravljeni su mlinovi—vodenice, pa su se čitavim njenim tokom redali kroz kotlinu Gračanice, sve do njenog utoka u Spreču. Pored toga na odvojenim mlinskim jazovima od rijeke, bila su izgrađena „prala“ za pranje veša, „pojila“ za napajanje stoke a uz to ti jazovi su služili za zalijevanje i natanje baščeluka. I dan danas ima tih mlinova pa i jazova, a naročito je poznat mlin zvani „Kapetanaš“—vakuf Osman-kapetana Gradaševića, čija je zakupnina trošena za platu muderisa Osman-kapetanove medrese u Gračanici, koju je sagradio isti taj vakif.

III DŽAMIJE

Smatramo da je ovdje važno istaknuti jednu istorijsku činjenicu, obzirom na istorijski razvitak ovoga područja pod vlašću Osmanlija. Naime, opće kulturni razvitak na ovom području, od dolaska Osmanlija pa do po prilici prije 200 godina, tekao je normalno svojim tokom. U tom razdoblju zasnovane su mnoge kulturne i kulturno-prosvjetne ustanove na ovom području. U centru rečenih naselja—mahala, ponikao je grad Gračanica.

U njemu je sagradio neki Budimli Ahmed-paša džamiju koju je narod nazvao „Bijela džamija“. Nedaleko od te džamije sagrađena je i sahat kula. Na domak sahat kule postojala je i javna banja (hamam).¹⁶

Bili su izgrađeni i hanovi, kao karavansaraj i svakako i medresa kao islamsko učilište. Na prostoru između tih kulturnih ustanova bila je izgrađena i čaršija u kojoj je cvala trgovina i zanatstvo.

Pored Budimli Ahmed-pašine džamije, valjda Ahmed-pašin sin, sagradio je svakako monumentalnu džamiju, koja je nosila ime „Paša-zade džamija“. ¹⁷ Nedaleko, niže nje postojala je također, monumentalna džamija zvana „Olovija“. ¹⁸ Te tri džamije, svakako su bile masivno zidane i sa kamenim munarama.

Osim tih triju džamija, bila je u Gračanici i „Pervane džamija“, koja prema tradiciji datira još iz prvih decenija osmanlijske vladavine u ovim krajevima. Samo ime „pervane“ bilo bi kao dokaz za to, jer su imena „Pervan“ postojala u to doba. ¹⁹

Na jednoj uzvisini poviš Potok mahale postoji vakuf zvani „Džamište“. Prema tradiciji i tu je postojala džamija koja je služila naseljima—mahalama u okolini, ali u Gračanici nema pametara koji

16 Poznato je da je sve ove objekte krajem 17. stoljeća sagradio Ahmed-paša Budimlija i time utemeljio današnju gračaničku čaršiju.

17 Radi se o džamiji koju narod kasnije naziva „Podastranska“, jer se nalazila u mahali Podastrana.

18 Ovo je džamija koja se nalazila nešto prije današnjeg Doma zdravlja. Pošto se nalazila u mahali Riječka, narod ju je upravo tako i nazivao.

19 Ovo je poznata džamija u mahali Trepanići. To je, prema predanju, i najstarija džamija u Gračanici. Mogla bi biti ona Časna džamija, koja je izgrađena prije 1548. godine.

bi mogao nešto reći o toj džamiji.²⁰

U poznije doba izgrađeno je još sedam džamija od slabog materijala, u pojedinim gračaničkim mahalama. Te džamije nose imena: Drafnići, Gojselić, Čiriš, Potok, Mejdani-džedid ili Šarena, Hadži Džafer-Lipa i Hidajet.²¹

Od navedenih 11 džamija²² u gradu Gračanici danas postoje i rade njih pet i to: Budimli Ahmed-pašina, Mejdani džedid, Drafnići, Čiriš i Hadži Džafer džamija.

Moramo sa žalošću konstatovati da ni od jedne džamije, pa ni od sahat kule stari tarih nije sačuvan.

Gore smo naveli, da se u životu i razvitku područja ovog Odbora, uočavaju dva perioda: jedan od dolaska Osmanlija u ove krajeve pa do po prilici druge polovine 18 stoljeća, a drugi, od toga doba pa do danas. Naime, unazad oko 200 godina ovim krajevima morala je vladati jaka zarazna bolest – kolera, jaka gripa ili tifus, pa je uslijed tih bolesti stanovništvo ovih krajeva masovno umiralo. Dokaz zato su mnoga groblja u okolini Gračanice gdje su se prema tradiciji mrtvaci pokopavali.

Primjera radi navešćemo slučaj da je u G. Orhovici, Hadži Husejn-Huso sklonjen u mlin u nekoj šumi toga zaseoka – mahale. On se je zatim oženio i imao četiri sina, od kojih je nestao mnogobrojan porod, tako da danas ta mahala zvana „Mujići“ broji oko 80 kuća. Stari ljudi te porodice znaju i genealogiju svojih pređa, koju vežu za rečenog preživjelog njihovog šukundjeda.

Zbog masovnog pomora stanovništva ovog područja, su bile pokidane veze i tradicija sa prvim periodom, o kome govorismo, a koji je trajao po prilici do konca 18 stoljeća. U tom takozvanom „šupljom razdoblju“, mnoge su kulturne

ustanove u gradu Gračanici stradale. Monumentalne džamije, Budimli Ahmed-pašina, Paša-zade i Olovija, došle su u ruševno stanje, jer ih nije imao ko opravljati.

Posljednje dvije stradale su do temelja a od Budimli Ahmed-pašine džamije ostala je vitka kamena munara, visoka 36 metara. Uz nju je kasnije napravljena kamenom zidana džamija kvadratične osnove, s jednostavnim sofama pred njom. Mora da je bila prekrivena daskom a kasnije crijepom. Ta je džamija kao već dotrajala i slabog izgleda porušena godine 1914, pa je pod rukovodstvom i uz organizaciju prikupljanja priloga od građana i od seoskog stanovništva ovoga područja, rahmetli tadašnjeg penzionisanog vrhovnog šerijetskog sudije H. hfz Hasan ef. Hadžiefendića, bila iz temelja sagrađena nova džamija, zidana od kamena i sa armiranim betonskim kubetom.

S gradnjom te džamije otpočelo je 15. marta 1914, a proklanjala je u jesen 1916. godine. Zidali su je zidari iz sela Bukovice kod Maglaja s majstorom predvodnikom „Tatomirom“. Armirano kube je izgradio preduzimač Franc Štajngold iz Beča. Tarih na džamiji ispjevao je Muhamed Enveri ef. iz Sarajeva i on je uklesan lijepom sulus jazijom u kamenu i stavljen iznad ulaznih džamij-skih vrata.

Taj tarih tekstualno glasi: „U prošla, davna vremena na ovom istom mjestu je sagrađio džamiju Budimli Ahmed-paša, ali je ona tijekom vremena postala sklona rušenju iz temelja. Požrtvovanjem i prilozima gradskog i okolnog stanovništva ova nova džamija bi izgrađena, veoma masivno iznad očekivanja. S godinama završetka njezine izgradnje Enverija ispjeva puni njezin tarih: Ovo mjesto je sastajalište dobrih ljudi i pobožnjaka.“

Kasnje, u noći između 15. i 16. marta 1934. godine, uslijed vrlo jakoga vjetera, koji je neprekidno duvao od juga prema sjeveru, pala je munara Ahmed-pašine džamije. Prelomivši se iznad čupa, smjerom preko džamij-skih sofa, te je i njih porušila. Mjesno stanovništvo ožalošćeno tim slučajem, odmah je osjetilo želju i izrazilo potrebu da se munara sa sofama obnovi i izvrše izvjesni popravci i preinake na samoj džamiji.

Pod rukovodstvom tadašnjeg predsjednika vakufskog povjerenstva hfz Ibrahima ef. Mehinagića, šerijetskog sudije u Gračanici i pomoć gra-

20 Opće je predanje u Gračanici da je na lokalitetu Džamišće na brdu Hurije, nekada postojala džamija i da je nekom prilikom „propala u zemlju“.

21 Više o gračaničkim džamijama se može naći u radovima: Omera Hamzića, Gračaničke džamije – historija i predanje, *Gračanički glasnik*, 5. Gračanica 1998., zatim, Rusmir Djedović, Mejdani džedid (Šarena) džamija, *Gračanički glasnik*, 1. i Edin Šaković, *Stara džamija u Sokolu*, *Gračanički glasnik* 11., Gračanica 2001.

22 Ako uzmemo da je postojala džamija na lokalitetu Džamišće na Hurijama, onda je u gradu Gračanici, za vrijeme osmanske uprave bilo čak 12 džamija.

đevinskog odbora čiji su članovi bili kako iz grada Gračanice, tako iz sela ovoga područja, pokrenuta je akcija i sakupljeni prilozi u novcu i naravi te je do jeseni obnovljena munara u istoj visini i s istim dimenzijama a uz to sagrađene su nove sofe pred džamijom a izvršene i neke adaptacije na džamiji. Taj posao je u s razmjerno kratkom vremenu s punim uspjehom završen, a uz put je završena regulacija harema oko džamije.

Tako je obnovljen izgled Ahme-pašine džamije, te se ona u tom stanju i danas nalazi, s tom razlikom, što je prije par godina takođe, dobrovoljnim priložima mjesne i okolne muslimanske ehalije, definitivno izvršena dobra i temeljita regulacija harema, te zidovi oko harema, a ujedno je izgrađena abdesthana u haremu pod zemljom sa 12 česama i nus prostorijama, koje omogućuju da džamija (*valjda džemat?*) čistom vodom iz vodovoda i u sklonitu mjestu u punoj komociji može abdest uzimati.

Takvom izgradnjom abdesthane pod zemljom, džamija nije zaklonjena niti je narušena njena ljepota. A džamija se nalazi u strogom centru grada, te njen harem okružuju četiri puta sa sviju strana. Sam haremluk je dosta velik, oko 2.000 m² i u njemu je sahranjeno dosta istaknutih ljudi koji su službovali u Gračanici ili uglednih građana. Spisak merhuma koji su sahranjeni u tom haremu nastojaćemo da makar naknadno pošaljemo kao prilog ovom izvještaju.

Kao imami, unazad nešto više od 100 godina u Budimli Ahmed-pašinoj džamiji su službovali :

1/ Cerić Osman ef., koji je dugi niz godina bio imam u ovoj džamiji. Pa i pored toga što mu je kuća bila udaljena od džamije, redovno je obavljao baš vakat namaz i ostale imamske službe. Od njegovog koljena potječe prvi kadija u Gračanici nakon okupacije od austrougarske, Hifziefendija i po njemu se prozvala dosta brojna porodica Hifziefendića u Gračanici a od drugog koljenja potječu Osmanefendići. Osman ef. je ukopan u haremu džamije u kojoj je službovao kao imam.

2/ Iza rahmetli rečenog Osman ef. nije ostao potomak koji bi „tevdžihi džihai nizamnami“ zastupio kao imam na mjesto rahmetli Osman ef. Stoga je taj džihet prešao na Rešid ef. Liku, koji je bio rodom iz Medide kod Gradačca, a u to selo njegovi su preci doselili iz Like, pa su tako i dobili

prezime „Lika“. I Rešid ef. je ostao dulje vremena kao imam te džamije, sve do svoje smrti.

3/ Svog rahmetli oca je naslijedio u službi imama te džamije njegov sin Husejn ef., ali je pod stare dane ustupio taj džihet²³ svom sinu.

4/ Hfz Bekir ef. Lika preuzeo je džihet imama s razmjerno kao mlad, te je ostao imam u njoj punih 55 godina. Umro je 21. noć Ramazani šerifa, 1952. godine, kao mutekif pred džamijom i to oko sehura, naglom smrću za mangalom i pušeci cigaru.

Svima neka je Allah rahmetajle. Sva trojica Lika ukopani su u haremu džamije kojoj su dugi niz godina službovali, na puno zadovoljstvo ehalije.²⁴

Od tada izmjenilo se je nekoliko imama na toj džamiji, a najdulje oko 14 godina imamsku službu u njoj vršio je rahmetli Hasan ef. Turbić, rodom iz Vučkovaca kod Gradačca, koji je umro u julu 1966. godine, te to upražnjeno mjesto još nije definitivno popunjeno.

Gore smo rekli da je u gradu Gračanici bilo 11 aktivnih džamija. Za vrijeme stare Jugoslavije njih tri i to: Drafnička, Trepanička i Hidajet džamija, porušene su jer su bile oharabile i ostarile, a uz to još nisu imale dovoljno džemata da bi bile sačuvane popravkom i tako zadržane u aktivnosti. Njihovi džemati pripojeni su i to Drafničke i Trepaničke, Gojselić džamiji, koja je 1936. godine masivno izgrađena zajedno sa mektebom uz nju i pod jednim krovom, te je tako u tom rejonu mjesto tri ostala jedna džamija.

Džemat Hidajet²⁵ džamije pripojen je uz džamiju Hadži Džafer.

Paša-zade i Olovija džamija, kao oharabljene porušene su za vrijeme sadanje države i na njihovim placevima podignute su stambene zgrade od strane opštinskih vlasti.

Potok džamija je također proglašena ruševinom i po nalogu mjesnih vlasti porušena. Njezin plac sa okolnim haremlukom stoji zagrađen i neiskorišten.

Džemati ovih triju džamija pripojeni su džema-

23 Džihet je stari izraz za službu ili zvanje.

24 Ehalija je stari izraz za narod, mještane, stanovništvo.

25 Hidajet je službeni naziv džamije koju narod naziva Donja ili Pekmezna, a nalazila se u Donjoj mahali.

tima Ahmed-pašine i Mejdani džedid džamije.

U starija vremena, koliko se znade na temelju postojeće tradicije, na vangradskom području ovoga odbora, postojale su džamije u selima: Džakule, Donja Orahovica i Čekanići. U njima se je klanjala džuma, bajrami i teravije. Muslimansko stanovništvo okolnih sela sačinjavalo je džemate tih džamija pri obavljanju džuma i bajrama.

U ostalim selima ovoga područja pravljene su džamije kasnije za vrijeme austrougarske uprave, bivše Jugoslavije i današnje Jugoslavije. Danas postoje džamije u selima i to: Stjepan Polju, Malešićima, Lukavici – dvije džamije, Škahovici, Sokolu, G. Doborovcima, D. Doborovcima, Džakulama, Vranovićima, Sladnoj – dvije džamije, Čekanićima, G. Orahovici, D. Orahovici, Miričini i Rašljevi.

U ostalim selima postoje mesdžidi i to: Stjepan Polju–Avdići, Malešićima – Golaći, Lukavici – Prnjavor, Babićima, Sokolu – Oštrikovac, Džakulama – Trnovci, Malešićima(?), Šabićima(?), Prijekom Brdu, Piskavici, Lohinji i Pribavi.

Sve su te džamije, a i mesdžidi, nanovo sagrađeni ili temeljito opravljeni, tako da su i zgrade i munare ili nanovo zidane ili obnovljene. Iznimku među njima čine neke džamije gdje se osjeća potreba da se uz džamije sagrađe nove munare ili da se uz već sagrađenu zidanu munaru sagrađe zidane džamije. U svim džamijama i mesdžidima pored obavljanja namaza vrši se i vjerska obuka. U njima vrše službu dekretirani imami, osim par slučajeva gdje su ostala upražnjena mjesta imama pa ih treba popuniti.

Govoreći o džamijama želimo naročito istaći to da je sačuvan ferman u kojem se spominje sokolska tvrđava i spahijski posjedi uz tu tvrđavu, te sokolska džamija o kojoj smo gore govorili. U tom fermanu određeno je koliko se od prihoda sa spahijskih posjeda ima trošiti u fermanom određene svrhe, među kojima je pomenuta i plata imama sokolske džamije. Taj ferman je u posjedu hfz Ibrahima ef. Mehinagića i on će ga staviti na raspolaganje ovom Odboru da bi se mikrofilmovao i naknadno odaslao Starješinstvu da se priloži uz ovaj izvještaj kao važan dokument.²⁶

Isto tako, hfz. Ibrahim ef. Mehinagić, posjeduje šeriatsko-sudsku odluku – Kassamdefter o okončanju ostavine rahmetli Sulejman-bega Gazibegovića iz G. Orahovice. On iza sebe nije ostavio evlada i ako je imao tri žene, pa je vasijet uči-

²⁶ Od sedamdesetih godina 20. stoljeća i smrti Ibrahima ef. Mehinagića, 1976. godine, za ovaj ferman se u kulturnoj javnosti Gračanice ništa nije znalo. Međutim, ovaj dokument kao i neke druge iz biblioteke Ibrahima ef., preuzeo je njegov sin Halid. Nešto prije svoje smrti 2004. godine, on je navedene dokumente poklonio prof. Tajibu Nurikiću. Ferman o postavljanju imama utvrde Sokol iz 1760. godine je preslikan i kopija se nalazi u muzejsko-zavičajnoj zbirci u Gračanici. Tajib Nurikić je također, omogućio orijentalisti dr. Nedimu Zahiroviću, koji radi u jednom institutu u Njemačkoj, da iskoristi ovaj ferman i objavi ga u svom radu koji je izašao u Časopisu za kulturnu historiju Gračanice, „Gračanički glasnik“, i to u broju 20, od novembra 2005. godine. Više o sadržaju ovog dokumenta se može naći u navedenom broju „Gračaničkog glasnika“, na stranama 139 i 140.

nio da se iz njegove trećine mulk imetka sagradi džamija u G. Orahovici. Njegov vasijet je izvršen i dobivenim novcem sagrađen je u G. Orahovici džamija pod imenom „Begova džamija“.

Ta džamija je tijekom vremena oharabila pa je umjesto nje sagrađena masivna džamija sa drvenom munarom.

I tu odluku hfz Ibrahim ef. Mehinagić staviti će Odboru na raspolaganje da se ona prepíše i prevede, da bi se njen prijepis i prijevod s turskog dostavio Starješinstvu, jedan da se izvjesi u džamiji u Orahovici, a jedan da se pohrani kod ovog Odbora.²⁷

Istakli smo da je džamija u mahali Trepanići u Gračanici zvana „Pervane“ jedna od najstarijih džamija u gradu Gračanici, pa i na čitavom području ovog Odbora.

U toj džamiji koja je bila građena od ćerpića i pokrivena daskom, nalazila se biblioteka znamenitog muderisa Šejh H. Halila Drene. Musandra biblioteke bila je sagrađena od hrastovih direka – veličine po prilici u visini jedan i po metar, a širine i dubine po jedan metar s masivnim vratima i masivnom kovanom bravom i ključem. U toj musandri u rafama držani su Šejh H. Halilovi kitabi – rukopisi. Muderis Osman kapetanove medrese Hafiz Mehmed Teufik Okić oko 1902. godine dao je prenijeti te kitabe u Osman kapetanovu medresu, da bi se što izdašnije koristili, a i bili pod njegovom neposrednom kontrolom. Tu su oni ostali sve do pred Drugi svjetski rat, kada su ti kitabi privolom Muderisa H. hfz Mustafe ef. Šiljića bili odaslani Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevo. O ovome ćemo predmetu još koju riječ reći kada budemo govorili o medresama i njihovim muderisima u Gračanici.

Što se tiče derviških tarikata i tekija možemo na osnovu tradicije, historijskih podataka i činjeničnog stanja reći sljedeće: da je u razdoblju od dolaska Osmanlija u ove krajeve pa do konca 16. stoljeća bilo derviških tarikata u ovim krajevima, dokazuje spomenuta naredba iz Istanbula gračaničkom kadiji, da se provede istraga protiv sljed-

benika derviškog reda „Hamzevija“.

Nadalje, poznato je da je u naselju Srebreniku gdje se nalazi tvrđava Srebrenik postojala tekija i velika dobra u nekretninama koja su bila vakuf te tekije. Dio tih dobara nalazio se je i na području bivšeg gračaničkog sreza.

Pored toga ima osnovana tvrdnja da je bilo derviša i u selu Čekanići, pa i u gradu Gračanici da je bila tekija u mahali Lipa gdje se i danas nalazi vakufsko zemljište zvano „Tečište“ i u njemu „Murat Dedin mezar“²⁸ na čijem se nišanu i danas sadaka ostavlja. Drugih podataka o derviškim tarikatima i tekijama nema niti tradicija o njima govori.

Ovaj Odbor će, čim mu se za to pruži prilika, preko stručnih ljudi nastojati da pregleda sve tarihe na nišanima pojedinih haremluka u gradu Gračanici, pa će sačiniti popis kabura, znamenitih merhuma u njima, a onda taj popis dostaviti Starješinstvu da ga priloži ovom izvještaju.²⁹

Ovdje ćemo spomenuti još da je na Budimli Ahme-pašinoj džamiji dugi niz godina službovalo nekoliko poznatih mujezina: Mehmed Kakeš, dugi niz godina bio je mujezin te džamije, a iza njega tu dužnost je vršio, tako u dugo vremena H. Abdulah Sarajlić. H. Abdulah je pored vršenja svoje mujezinske dužnosti, odlazio skoro redovno na hadž kao bedel, za razne merhume iz Gračanice i iz mnogih drugih mjesta Bosne i Hercegovine. Svega je 18 puta išao na hadž i uvijek je bio uzorit u vršenju te dužnosti a i krepka zdravlja sve do pred svoju smrt. Smatramo da je on po broju hodočašća u Meku bio iznimka među hadžijama, pravi rekorder.

Još za njegova života preuzeo je vršenje mujezinske dužnosti na toj džamiji njegov sin Hafiz Atif, koji je bio talib Mehmed ef. Okića i od njega primio stambolski mekam ezana, pa budući da je imao i jako lijep glas, milina je bilo slušati njegove ezane, a i učenje Kurana. Sada je na toj džamiji

28 Ovo drevno kultno mjesto u mahali Lipa, narod Gračanice naziva Mula dedin mezar ili turbe. Vjerovatno se radi o mezaru nekog istaknutog šejha ili dede, nekadašnje tekije koja se nalazila na tom mjestu.

29 Nema podataka da je taj posao ikada urađen. Tako imamo situaciju da je vrlo malo natpisa sa starih nišana opisano u literaturi. Do danas su mnogi stari nišani sa vrijednim natpisima nestali.

27 I ovaj dokument, tj. popis ostavštine (defter-i qa-ssam) iz 1858. godine imao je istu sudbinu kao prethodni i u prevodu dr. Nedima Zahirovića je objavljen u navedenom broju časopisa „Gračanički glasnik“, na stranama 140 i 141.

instaliran magnetofon pa se preko njega emituju ezani i salavati poznatih učača i hafiza.

Na ostalim džamijama u gradu Gračanici služili su kao imami i to: Potok džamija Salih ef. Alić, rodnom iz Žepča, a ujedno upravitelj muške ibtidajije i hfz. Salim ef. Alić iz Gračanice, ujedno 3 mualim muške ibtidajije; Olovijje džamije bio je imam Osman ef. Ustavdić iz Gračanice, svršeni darul mualimina, ujedno prvi mualim muške. ibtidajije. Na toj ibtidajiji vršio je dužnost 2 mualima Žunić Hfz. Husejn ef. Žunić iz Gračanice; na Mejdani džedid džamiji je vršio dužnosti imama Đulejman ef. Fazlić, zatim hfz. Rašid ef. Sarajlić a danas kao imam vrši dužnost Salih ef. Begović; Čiriš džamije bili su imami Mula Ibrahim Šabić, zatim sin mu hfz. Mustafa pa njegov sin hfz Muhamed, a sada je imam Galib ef. Šabić, koji privremeno vrši dužnost imama u Budimli Ahmed-paša džamiji. U Pervane džamiji bio je imam dugo godina Mehmed ef. Hivziefendić, te hfz. Jusuf ef. Mulajusufović. U Gojselić džamiji dugo godina je vršio imamsku dužnost hfz. Hasan ef. Omerbegović, a sada zamjenjuje imama H. Muhibi ef. H. Aganović imam u penziji.

Ovdje smatramo potrebnim uvrstiti dvije karakteristike, od kojih se jedna odnosi na Sahat kulu u Gračanici, a druga na predjel groblja i hareme okolo džamije u selu Sokolu.

Karakteristika je sahat kule da je ona nageta čoškom svojim prema sjeverozapadu i to nagruće iznosi blizu pola metra. Od starine se pamti da je bila tako nageta, pa to se i prostim oko može primijetiti. Još za vrijeme austrougarske vlasti bliži komšija te sahat kule Ivanišević Stanko tražio je pismenim putem da se sahat kula poruši, jer da prijete opasnost da padne i pričinu veliku štetu okolnim građevinama, a naročito njegovim. Na to njegovo traženje austrougarske vlasti su odredile da se komisijski ustanovi stanje, pa su ispitani stari ljudi, te je ustanovljeno da je sahat kula bila od starine, možda i od njezina građenja, tako nageta i da je svo vrijeme ostala u ovom stanju. Komisija je na to zaključila da nema opasnosti od njenog pada i odbila je zahtjev Stanka Ivaniševića.

Druga je karakteristika da se po mezarju oko Sokolske džamije od starina nalazi jedna vrsta cvijeća kojeg narod zove „sabljica“. Iako je teren

kamenit, cvijet sam od sebe niče, raste i daje plavo-crvene cvijetove koji ima i miris, a slični lalama. Nigdje u okolini nema toga cvijeća osim na tom mjestu, i prema tradiciji taj cvijet na tom mjestu raste od najstarijih vremena.³⁰

Primjećujemo još, da je gore pomenuti Adem ef. Handžić,³¹ pregledajući tvrđavu Sokola i premjeravajući je ustanovio da su njezine zidine djelimično još iz rimskog doba, a da su Osmanlije na nju nadozidale još neke zgrade koje su njime bile potrebne.

IV MEDRESE

Spomenuli smo da su se u gradu Gračanici nalazile medrese još od vremena dolaska Osmanlija u ove krajeve, ali tradicija nije pouzdana u tome koliko ih je bilo i gdje su se nalazile. Kao poznato se može reći da je u starom dobu bila medresa na onom mjestu gdje je medresu ponovo sagradio vakif merhum Osman kapetan Gradašćević, rodom iz Gradačca iz poznate porodice Gradašćevića. Osman kapetan je bio otac Husejn kapetana, zvanog „Zmaj od Bosne, te Murat kapetana i H. Bećir-bega.

Sagradivši u Gračanici medresu kao svoj vakuf Osman kapetan je uz nju privezao i svoje vakufe za njezino održavanje. Od svih njegovih vakufa u Gračanici, najznačajniji je objekat mlin Kapetanašu, koji melje na dva žrvnja, a jaz mu je doveden sa više od jedan kilometar udaljenosti, branom na rijeci Sokoluši na periferije Gračanice. Taj mlin i danas radi punim kapacitetom i daje znatne prihode vakufu, jer se nalazi u centru grada, nadoznak medrese i Budimli Ahmed-pašine džamije.

Pored te Osman kapetanove medrese, preko puta od nje a na čošku harema Budimli Ahmed-

30 Biće da se radi o perunici ili bogiši (lat. Iris germanica), biljci koja od davnina ima i kultno značenje.

31 Radi se o poznatom naučniku dr. Ademu Handžiću (rođen 1916. godine u Tešnju) koji je važio za najboljeg poznavaoa historijskih prilika u Bosni i Hercegovini tokom osmanskog perioda od šezdesetih godina 20. stoljeća, pa do smrti 1998. godine. To se pogotovo odnosi na tuzlansku oblast i okolinu Gračanice. Poznato je njegovo djelo „Tuzla i njena okolina u 16. vijeku“, iz 1975. godine, u kome po prvi puta donosi niz podataka o Gračanici, koristeći izvorne osmanske dokumente iz 16., 17. i 18. stoljeća. Također, objavio je više radova o Gračanici i Sokolu u nekoliko brojeva „Gračaničkog glasnika“.

pašine džamije sagrađena je malo kasnije, još jedna medresa prozvana „Nova medresa“, a nju je dao sagraditi kao svoj vakuf Murat kapetan Gradašćević koji je pripadao ilmijanskom staležu. I on je ostavio nekretnine kao vakuf za svoju medresu. Njegov brat H. Bećir-beg, također je uvakufio nekretnine u Gračanici, pa su tri vakufa: Osman kapetanov, Murat kapetanov i H. Bećir-begov, pored vakufa u Gradu (Gradačcu), postojali i u Gračanici.

Na osnovu tradicije, a i pisanih dokumenata može se ustanoviti i reći da su ove medrese od svog osnutka pa dalje neprekidno radile.

Najstariji muderis za koga se zna bio je Šejh H. Halil ef. Gračanilija – zvani Dreno. On je živio približno kad i rečeni Gradašćevići. To zaključujemo na osnovu toga što u jednom rukopisu iz njegove biblioteke koja se nalazi Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod imenom „Resa-il“ od pisca Šejh Abdul-ganien-nablusije.³²

Taj rukopis bio je vlasništvo samog pisca, a kasnije je prešao u vlasništvo Šejh H. Halila Gračanilije. Na tom rukopisu na uvodnoj stranici napisana je bilješka koja znači „Vlasništvo Šejha Abdul-gani Enablusije“. Zatim, ispod te bilješke, stoji bilješka u prijevodu: „zatim je ova knjiga prešla u vlasništvo poniznog siromaha Šejh H. Halila Gračanlije muderisa na Carskoj medresi u Beogradu, mjestu borbi i ratova. Ovo djelo sam kupio u avliji džamije Emefije u Šamu godine.... U tom rukopisu ima jedna risala pod imenom „Fil-hatai van-nisjani“.

U uvodu te risale, pisac Šejh Abdulganija spominje da ju je napisao na upit i po želji Korčali Mehmed Ali-paše, misirskog valije i kasnijeg osnivača hedivske Dinastije u Misiru.³³ Kako je poznato on je sudjelovao u borbi protiv Napoleona Bonaparte, kada je ovaj bio provalio u Egipat, a kasnije je ratovao i protiv Turske vlade u Istanbulu, pa je napokon mirom u Kutahiji postao

doživotni valija u Misiru, a valiluk po ugovoru prelazio je i na njegove potomke. Pa kako događaji s Napoleonom i Mehmed Ali-pašom pa i Husejn kapetanom, Zmajom od Bosne, padaju skoro u isto doba u početku 19. stoljeća, to i život Šejh Abdulganije Nablusija, pa i Šejh H. Halila Gračanlije padaju u isto doba, što se može zaključiti iz bilješki na spomenutom rukopisu navedene risale.

Predpostavljamo da je Šejh H. Halil pod starije dane nakon muderizovanja na Carskoj medresi u Beogradu preselio u Gračanicu i tu djelovao kao muderis pa i svoju biblioteku uvakufio, a koja se nalazila, kako smo rekli, u Pervane džamiji zvanjoj Trepanići džamija.

O toj biblioteci napisao je rad rahmetli H. Mehmed ef. Handžić i on je publikovan pred II svjetski rat. Taj rad je donio vrlo interesantne stvari i karakteristike o toj Šejh H. Halilovoj biblioteci. Iz svega se može razumijeti da rahmetli Šejh H. Halil spada u klasu znamenitijih ljudi a što se može vidjeti iz rukopisa koje je on birao i popunjavao svoju biblioteku, a i okolnost da je vršio službu muderisa na Carskoj medresi u Beogradu, što je dokaz njegove osobite spreme i stručnosti.³⁴

Iza Šejh H. Halila muderisa na gračaničkoj medresi bio je Piskavica Mehmed ef. On se pored vršenja muderiske dužnosti bavio i prepisivanjem Kur-ani Kerima. Jedan primjerak rukopisa Kur-ana koji je on svojom rukom prepisao (ali koji na žalost nije sačuvan u cijelosti) sadržava na posljednjoj stranici vrlo karakterističan i zagonetan datum prepisa.

On pri kraju prepisa Mushafa navodi da je to drugi po redu Mushaf kojeg je prepisao. Namijenio ga je kao vakuf mahali Drafnić i ostavio mu teveliji koji će taj Mushaf davati na učenje uz revers ili jamstvo onom mahaljaninu koji je najdo-

32 Radi se o djelu pod nazivom „Resail li“, poznatog učenjaka Al Šajh Abd al-Ganiyy al-Nabulusi-a. Više o ovome vidjeti u diplomskom radu Smaje ef. Mustafačića, glavnog imama Medžlisa Gračanica, pod nazivom „Šejh Hadži Halil efendija Gračanlija i njegova biblioteka u Gračanici“, odbranjen na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 2001. godine.

33 Misir je naziv za Egipat, koji je upotrebljavan u osmansko doba.

34 O H. Halil ef. i njegovoj biblioteci više vidi u sljedećim radovima: H. Mehmed ef. Handžića, „Hadži Halil efendijina biblioteka u Gračanici“, Gajret, kalendar za 1941.; Muhamed Hadžijamaković, „Vakfija Hadži Halil efendije Trepanića“, Glasnik VIS-a, 1984., broj 3., Edin Šaković „Hadži Halil efendija Trepanić i njegovi vakufi u Gračanici“, Gračanički glasnik, broj 9 maj 2000. i pomenutom radu Smaje ef. Mustafačića, „Šejh Hadži Halil efendija Gračanlija i njegova biblioteka u Gračanici“, 2001. godine.

stojniji da ga kod sebe drži i iz njega uči. A ako u toj mahali ne bi bilo takvog učača, da ga mutevelija daje dostojnom učaču u nekoj drugoj mahali. Tu stranicu Mushafa bilo bi potrebno mikrofilmovati zbog interesantnosti kako samog uvakufljenja tako i zagonetnosti stavljenog datuma na kraju tog Mushafa.

Iza Pisakavice Mehmeda ef. muderis na Osman-kapetanovoj medresi bio je H. Hasan ef. Nurikić rodod iz sela Vranovića. On je kao muderis otišao na hadž i tamo preminuo. Iza njega je u bešici ostao sin mu Hasan koji je za turskog doba pred okupaciju pod austrougarskoj bio u tadašnjem kajmakanskom uredu sastavljač molbi i sličnih podnesaka, „arzuhal-džija“. On je učio u ovdašnjoj medresi, a hafizluk je završio pred muderisom Osman ef. Avdićem. Kolege u hifzu bile su mu iz Gračanice hfz Husejn Moralić i hfz Hasan Škiljić.

Na istoj medresi službovao je zatim kao muderis Osman ef. Avdić rodod iz Gračanice iz Drapnić mahale. A na Novoj medresi u Gračanici bio je istodobno muderis H. Osman ef. Mulaibrahimović rodod iz Biberovog polja kod Gradačca. Pa kako je u to doba upražnjeno bilo muderisko mjesto u Zvorniku, sa njim su otišle i neke softe iz Gračanice u Zvornik da nastave nauku pred njim u Zvorniku. A među tom talebom bio je i hfz Hasan ef. sin rečenog muderisa, te Ališanaga Bešlić i drugi. Međutim muderis Avdić se ubrzo razbolio i kao neoženjen umro je u Zvorniku, a vasi jet je pred smrt učinio da se njegova taleba iz Gračanice vrati o njegovom trošku u Gračanicu i da se predaju njihovim rođacima na tadašnjem sajmištu u Gračanici. Oni su tada opet nastavili nauke na Osman kapetanovoj medresi gdje je primio muderisluk H. Osman ef. Mulaibrahimović a na njegovo mjesto u Novoj medresi primio je službu muderisa Mehmed ef. Mulavdić rodod iz sela Čakanica kod Gračanice, zvani „Čekanićak“. Muderis Mulaibrahimović službovao je kao muderis na Osman kapetanovoj medresi do svoje smrti 1900. godine, a zamijenio ga je hfz Mehmed Teufik ef. Okić sin H. Jusuf ef., imam Esme Sultan džamije u Jajcu.

Okić se oženio iz Gračanice kćerkom H. Mustafa ef. Hadžića, i kao muderis na Osman kapetanovoj medresi službovao je sve do njegova izbo-

ra u Ulema medžlis u Sarajevu godine 1909. godine i ujedno za zamjenike Reisul-uleme. Za njegova muderisovanja Osman kapetanova medresa u Gračanici došla je do velikog glasa širom Bosne i Hercegovine. Počela je pristizati taleba iz mnogih mjesta, tako iz: Jajca, Donjeg i Gornjeg Vakufa, Kobaša, Dubočca, Dervente, Tešnja, Zavidovića, Doboja, Brčkog, Gradačca, Tuzle i drugih. Broj softi popeo se na oko 200 pa je bilo potrebno proširiti medresu izgradnjom još jednih prostori ja za smještaj taleba.

Ovdje ćemo spomenuti da je zgrada medrese koju je podigao Osman kapetan Gradašćević tijekom vremena već bila dotrajala, pa ju je trebalo obnoviti. Tako je požrtvovnošću i dobrovoljnim priložima muslimanske ehali je ovoga područja, bila izgrađena na istom mjestu nova masivna prizemne medresa u arapskom stilu sa 18 soba, velikom dershanom i muderiskom sobom za redovna predavanja. Dershana je služila za skupna predavanja i sastanke, a u 18 soba, koje nisu bile velike, bile su smještene talebe.

Pa kako je bio pridošao veliki broj softi iz raznih mjesta Bosne nametnula se potreba kako rekosmo, proširenja medrese za smještaj viška talebe. Da bi se taj problem riješio tadašnja uprava vakufa pod upravom predsjednika Povjerenstva i tadašnjeg gračaničkog kadije Arif Hikmeta ef. Mehinagića, a u sporazumu sa upraviteljem medrese podigla je sprat nad prizemnom zgradom, koja se nalazila u dvorištu medrese, do gradske glavne ceste i naspram Budlimli Ahmed-pašine džamije. Proširenje medrese nadoživanjem sprata izvršeno je 1906. godine.

Nova zgrada Osman kapetanove medrese započeta je sa izgradnjom 1888. godine a dovršena 1889. godine. Zgrada „konaka“ u kojoj je bila smještena uprava vlasti i sud sagrađena na sprat i po arapskom stilu bila je dograđena 1887. godine, pa su majstori sa nje prešli na izgradnju medrese. U dvorištu medrese nalazio se šadrvan pod krovom sa više česmi u odgovarajućem arapskom stilu, a voda je u njega bila dovedena čunkovima iz jaza nad badnjevima mlina Kapetanuše, ispod rijeke Sokoluše, do u dvorište medrese.

Bila je i česma s pitkom vodom koju je u me-

dresu doveo Osman kapetan Gradašćević,³⁵ i od te česme sačuvana je kamena plača koja je stajala na toj česmi, a sada se nalazi u zidu harema uz Budimli Ahmed-paše džamiju. Kasnije je vasivijetom rahmetli H. Rašid-age Rešidbegovića bila dovedena voda iz mahale Drapnića drvenim čun-kovima u avliju medrese i ta česma je davala pijaću vodu za njezine potrebe.

Na Osman kapetanovoj medresi izučavali su se dersovi. Od početnih dersova, arapskog i turskog jezika, pa do idžazeta-fununi isna-ašere. Pored tih dersova učio se Kur'an napamet, pa tedžvid i talimi kiraet. Muderisi su ujedno bili i redovni vaizi u Budimli Ahmed-pašinoj džamiji. Obzirom na brojnost dersova i talebe za vrijeme muderisa Okića, raspored je bio izvršen tako, da su niže dersove iz arapskog i fikha predavale softete koje su učile više dersova i bule blizu idžazetu, a muderis je predavao više dersove i preslušavao učenje hafiza.

Godine 1907. Muderis Okić dao je idžezet jednoj grupi starije talebe i ta se svečanost čitanja idžezetname i predaje, izvršila u Budimli Ahmed-pašinoj džamiji. Toj svečanosti prisustvovao je veliki broj alima iz BiH. Idžezetname je čitao budući reisul-ulema H. Džemaludin ef. Čaušević. Idžezetlije su bili: 1. Huskanović H. Hašim ef. iz D. Doborovaca – Gračanica, 2. Džafić Mehmed ef. iz Doborovaca, 3. Fazlić Đulejman ef. iz Seone – Tuzla, 4. Kadić Mehmed ef. iz Seone – Tuzla, 5. Hodžić Ali ef. iz Lukavice – Gračanica, 6. Kadrić Husejn ef. iz Lukavice – Gračanica, 7. Bašić Ibrahim ef. iz Lukavice–Gračanica, i 8. Mašić H. Smajl ef. iz Rapatnice – Gračanica.

Posljednji muderis na Osman kapetanovoj medresi bio je H. hfz Mustafa ef. Šiljić sin Nuhanov iz sela Lukavica – Gračanica. On je došao u tu medresu na mjesto hfz. Mehmed ef. Okića, iz Doboja gdje je služio kao muderis i imam na Selimiji džamiji. Njegova muderiska služba trajala je od 1909. godine, pa do njegove smrti 1952. godine. I za vrijeme muderisovanja H. hfz Mustafa ef. Šiljića izučavali su se isti predmeti, a važio je i isti raspored u izučavanju. On je lično preslušavao hafize i obavljao njihove „dinleme“, koje su se obavljale u prisutnosti svih taleba i mnogobrojne

gradske i seoske ehalije.

Uz ovaj izvještaj priložit ćemo popis istaknutije talebe i svršenika ove medrese, navodeći gdje su oni nastavili nauke, odakle su bili rodom i kakve su sve službe obavljali. Iz tog popisa će se vidjeti da su gračaničke medrese Osman kapetanova i Nova medresa, dale veoma veliki broj svršene talebe ili pak one koje je nastavila nauke u Sarajevu, na Darul-mauliminu, Šeriatskoj sudačkoj školi ili Istanbulu. Veliki je broj i hafiza koji su završili hfz na ovoj medresi. Prema jednom svojedobnom popisu hafiza koji su završili hfz na ovoj medresi a koji popis nažalost još nije pronađen, broj hafiza koji su svršili hfz pored navedenih osam muderisa, iznosi preko 100. Vrijedno je napomenuti još i to da su svi navedeni muderisi svršili nauke u Istanbulu, i da su između njih hfz Mehmed Teufik ef. Okić i H. hfz Mustafa ef. Šiljić, bili i poznati kur-rai koji su svršili Kiraet-Vudžuh pred poznatim kur-raima u Istanbulu.

Među talebom ovih medresa bilo je i dosta onih koji su učili dersove pa uzeli idžezet, ali nisu stupali u službe već su ostali u slobodom zanimanju, trgovci ili posjednici – poljoprivrednici. Među mnogobrojnom talebom i hafizima gračaničkih medresa nalazilo se poznatih učaća Kurana, mevluda i medhija. Uz to još bilo ih je koji su pored učenja dersova izučavali i poneki zanat pa su se u tom osposobili do majstora, da su mogli otvoriti svoje radnje. Izučavali su se nadalje i svjetovni predmeti, a veliki broj talebe je pohađao i mjesne škole, pa su se na taj način sticale kvalifikacije iz svjetovnih školskih predmeta. To im je omogućavalo da nastavljaju nauku na višim učilištima.

Sumirajući poglavlje o ovdašnjim medresama, njihovom radu i djelovanju kroz bližu i dalju prošlost, ovoga područja, pa i šireg područja naše domovine BiH, može se mirne duše reći da su uspjesi ovih medresa bili veliki i djelotvorni. Dovoljno je konstatirati, da su talebe i svršeni ovih medresa primili vjerska i vjersko-prosvjetna zvanja i službe širom BiH, što će uočljivo dokazati popis taleba iz tih medresa koji su obavljali razna zvanja. Tih službenika i danas ima po raznim gradovima i selima BiH, a tako je bilo i u prošlosti. Iz toga povlačimo zaključak da su gračaničke medrese odigrale vidnu istorijsko-kulturnu ulogu u

³⁵ Radi se o česmi koju je izgradio Murat-kapetan Gradašćević, 1809. godine.

razvitku, ne samo ovoga i susjednih područja, već donekle i cijele BiH.³⁶

Smatramo potrebnim spomenuti još i to, da je za vrijeme muderisanja H hfz Mustafe ef. Šiljića u Osman kapetanovoj medresi bila izvršena reforma u nastavi, tako da su u program nastave bili uvršteni predmeti ilmi hadis povijest islama, koje je predavao hfz Ibrahim Mehinagić, te šeriatsko pravo Kitabun – nikah i nasljedno pravo ilm ul – feraiz, koje je predavao Kadri ef. Hajdarović, obojica šeriatske sudije u Gračanici. Svjetovne predmete predavali su tadašnji učitelji u osnovnoj školi u Gračanici Bešlagić Šefik ef. sada direktor Zavoda za zaštitu starina u BiH u penziji, te tadašnji učitelj u Gračanici Lika Ibrahim ef. sin hfz. Bekir ef. i Dajdžić Abdulah ef., također učitelj rodom iz Rogatice, sada u mirovini.

Tom reformom polučen je veliki uspjeh u nastavi, jer su talebe preko tih nastavnika mogli da prošire svoje znanje, kako iz domena islamske nauke i šeriatskog prava, tako i iz svjetovnih nauka. Još prije te reforme izvjestan broj medresanske talebe pohađao je osnovnu školu u Gračanici, a kao najistaknutiji nastavnik predavao im je Ustavdić Ibrahim ef. upravitelj škole rodom iz Gračanice, sada kao penzioner u 90-toj godini, nastanjen u Sarajevu.

Još smatramo da spomenemo kao dopunu iznesenih podataka o Budimli Ahmed-pašinoj džamiji, da je projektant pri njezinu obnavljanju u godinama 1914. – 1916. bio inženjer Hajdar Čekro, a pri obnavljanju munare i sofa pred džamijom u godini 1934. projektanti su bili Saridžić Sulejman ef., tadašnji tehnički referent u Vakufskoj direkciji i tada mladi inženjer praktikant u toj direkciji Muhamed ef. Kadić.

Spomenuli smo da je posljednji muderis na Osman kapetanovoj medresi bio H. hfz Mustafa ef. Šiljić. Iza njegove smrti to muderisko mjesto nije više popunjavano, a pri nacionalizaciji vakufskih zgrada, medresa je po mjesnim vlastima bila uzeta pod 10 godišnji zakup, pa kasnije naciona-

lizirana i u njoj je sada smješten „Dom kulture“ sa raznim kulturnim i kulturno-prosvjetnim ustanovama. Posljednji muderis u Novoj medresi bio je Mehmed ef. Mulavdić zvani Čekanićak, koji je odselio u Brčko primivši tamo službu upravitelja Rušdije, po prilici oko 1900. godine.

V HIGIJENSKE USTANOVE

Naveli smo da je od higijenskih ustanova u gradu Gračanici bio hamam kao javna banja, zatim česme i šadrvan u medresi, a onda da je i rijeka Sokoluša bila razvedena i korištena. Tako su jazovi bili izvedeni sve od izvora te riječice u Sokolu, pa da ušća u rijeku Spreču: Na tim vodotocima su bili izgrađeni mlinovi, prala za veš i crpljenje vode te napajanje stoke.

Pored toga mnoge hajr sahibije kao pojedinci i skupno džematlije pojedinih mahala koristili su izvore i dovodili vodu u pojedine gračaničke mahale i gradili česme. Tako i dan danas u Gračanici postoje po mahalama česme zvane: Čiriš, Mahmutovac, Babičkuša, Dautovac, Stubo, Pribrežak, Drama, Hajdarovac, Lipa, Hadžagin bunar, Kadina voda, Derva, Pištani i još neke koje imaju vrlo piku, čistu i zdravu vodu. Osim toga izgrađivani su i bunari od strane privatnika, a i bunarevi za javnu upotrebu.

Ali kako je grad Gračanica od unazad 15 godina brojem stanovništva porastao od oko 5.000 na preko 10.000, osjetila se potreba da se izgradi vodovod. U tu svrhu uzeto je jedno vrelo rijeke Sokoluše u Sokolu, pa je ono cijevima dovedeno do na jedno brdo pored Gračanice, a onda provedena razvodna mreža kroz grad, tako da zasada taj vodovod pokriva potrebe Gračanice. Vrijedno je spomenuti još i da su pojedine hajr sahibije od davnijih vremena i po selima ovoga područja koristili izvore i pravili česme po selima, a naročito pokraj puteva koje su služile putnicima, a i mjesnom stanovništvu. Hvale je vrijedno da je u posljednjih nekoliko godina pojačana svijest higijenske važnosti izgradnje vodovoda, pa su neka sela gračanička iskoristila svoje izvore i izgradila vodovodne mreže, tako da se u pojedinim selima već nalazi po nekoliko desetaka česmi sa zdravom pijaćom vodom, s kojima se itekako koristi hajvan. U takva sela spadaju Škahovica, Soko, Doborovci, Džakule a već se još neka sela pripremaju da koristeći pojedine izvore izgrade dobru

36 Vidi opširnije: Omer Hamzić, Hivzija Suljkić, Gračaničke medrese, njihovi graditelji, muderisi i učenici, *Gračanički glasnik br. 7*, Gračanica, 1999.; Edin Šaković, Osman-kapetanova medresa u periodu između dva svjetska rata, *Gračanički glasnik 21*, Gračanica 2006.

vodnu mrežu kroz svoja sela.

Koliko smo propitivanjem mogli ustanoviti, na našem području bio je u starija vremena jedini sakupljač pisanih dijela na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, pa i pisanih historijskih dokumenata na tim jezicima, šeriatski sudija Arif Hikmet ef. Mehinagić, koji je kao takav službovao u Kladnju, Prnjavoru i u dva navrata u Gračanici, te u Čajniču. On je vladao arapskim, turskim i perzijskim jezikom, pa su ga zanimala pisana djela i dokumenti na tim jezicima. Raspitivao se kod koga bi se mogla takva djela i dokumenti pronaći, pa ih je pronalazio, otkupljivao i držao u svojoj biblioteci.

Uz to još on je bio strastveni lovac, volio je i plemenite igre, kao šah i „damu“ pa je bio dobar igrač tih plemenitih igara. On je kad je bio premješten iz Prnjavora prvi put u Gračanicu donio sa sobom šah pa je u Gračanici podučio toj igri mnoge činovnike i građane. Tako je među gračaničkim prvim šahistima slovio kao najbolji igrač rahmetli hfz Bekir Lika, imam Ahmed-pašine džamije. Ta je se igra ukorijenila među građanima, a naročito među omladinom Gračanice, pa je važno konstatovati da je Gračanica imala još 1900. godine svoj šahovski klub, čiji su članovi bili činovnici i građani. Igra šaha u Gračanici je potiskivala ostale igre, a naročito igre u novac.

Navedeni Arif ef. 1907. godine kupio je gramofon sa mnogim turskim pločama pa se taj gramofon s pločama i danas čuva u njegovoj kući.

Kratkorekuć on je po našem znanju bio jedini tada koji se je interesirao za sakupljanje pisanih dijela i historijskih dokumenata.

A i njegov sin hfz. Ibrahim Mehinagić nastavio je putem svoga oca pa je dugi niz godina nastojao da što više rukopisnih dijela i historijskih dokumenata sakupi i očuva od propadanja. U tome je postigao i vidan uspjeh. On je mnoge dokumente i rukopise ustupio našim kulturnim ustanovama kao: Orijentalnom institutu, Narodnoj biblioteci, Filozofskom fakultetu i Arhivi grada Sarajeva, te Jugoslovenskoj akademiji u Zagrebu. Više puta nudio je Gazi Husrev-begovoj biblioteci, da otkupi pisana djela na navedenim jezicima, ali uvijek je dobivao odgovor „nemamo kredita za to“. Da je Gazi Husrev-begove biblioteka imala raspoložive kredite u tu svrhu on ne bi njih ustupao drugim

ustanovama već bi ih radije, makar po vrlo umjerenom cijeni, ustupio Gazinoj biblioteci. On još posjeduje popriličan broj vrijednih rukopisnih djela na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, a i pisanih historijskih dokumenata, pa bi trebalo s njim doći u vezu i to pitanje s njim raspraviti i potražiti rješenje.

Ovaj Odbor će se potruditi da preko područnih imama prikupi sve što bi se moglo pronaći na području ovog Odbora, a što interesira Starješinstvo da se to prikupi i očuva za Gazinu biblioteku i za Muzej islamskih starina. Napominjemo da to nije lak posao i da se ne da savladati u kratkom roku.

Što se tiče ustanovljavanja vaktova i reguliranja satova na sahat kuli, u džamijama i u medresi, brinuli su se muderisi Osman kapetanove medrese, pa su pomoću „Rub tahte ili irtife“, redovno ustanovljavali tačnost vremena i naređivali reguliranje satova u džamijama i medresi.

VI ČARŠIJA

Poznato je da je u Gračanici za vrijeme okupacije pod austrougarskom 1878. godine bilo 4 hana i to vakufski hanovi zvani Munla Omerov han i zvani Šiljak han, a pored njih bili su hanovi vlasništvo Prohića H. Ahmeta i Spahića H. Ahmeta. Između prva dva vakufska hana nadomak Osman kapetanove medrese u blizini Ahmed-pašine džamije nalazila se je stara čaršija s mnoštvom trgovačkih i zanatskih radnji.

Na dan 2. avgusta 1895. godine buknuo je požar u čaršiji i ona je sva izgorjela pa i ta dva vakufska hana. Na mjestu gdje je bila tadašnja čaršija otvoren je gradski trg (pijaca) i kao takav je ostao sve do godine 1951. kada je na tom mjestu izgrađen gradski park, a pijaca prenesena na drugo mjesto. I ona dva druga hana kasnije su porušena, a izgrađeni hoteli za primanje gostiju.

Govoreći o gračaničkoj čaršiji može se reći da je ona i u stara vremena po dolasku Osmanlija, a i u poznija vremena od nazad oko 150 godina bila veoma živa i prometna, jer su u njoj cvale i razvijale se trgovine i zanati. Kako u Gračanica nije bilo spahijskih porodica između domaćeg stanovništva, stanovništvo se posvećivalo ili izučavanju nauke ili bavljenju trgovinom i zanatstvom, a uz to poljodjelstvom, stočarstvom i vrtlarenjem.

Gore je rečeno da je na području grada Grača-

nica s okolnim područjem po prilici prije 200 godina vladale strašne zarazne bolesti, kolera, kuga i tifus, pa je stanovništvo masovno pomrlo i stradalo, tako da je grad Gračanica, a uz nju i neka okolna sela postalo, da tako kažemo neki „šuplji prostor“. Ta okolnost je izazivala zastoj u razvitku, kroz više desetljeća i tek kada je u taj takozvani „šuplji prostor“ počelo naseljavanje novog stanovništva sa raznih strana, počeo je život da se obnavlja.

Tada baš i nastupa doba kada su muslimani iz raznih mjesta Srbije, Beograda, Užica, Čačka, Šapca i Sokola, počeli seliti u BiH. Tada su i nastala naselja: Kozluk kod Zvornika, Brezovo Polje, Orašje, B. Šamac, Kostajnica, pored rijeke Drine i Save. Neke porodice tih iseljenika iz navedenih gradova, a naročito iz Užica i Čačka doselile su u Gračanicu i tu se stalno nastanile. Među te porodice spadaju: Prohići, Tihći, Karasoftići, Zukobašići, Harčini, Begići, Dizdari, Junuzović, Salibašići, Salkići, Žilići, Sumani, Ahmetaševići, Taletović, Lulići i još neke.

Pored doseljenika iz Srbije pridošlo je još doseljenika iz Hercegovine kao: preci današnjih

porodica gračaničkih H. Sulejmanovića, Mula-huseinovića i Mulajusofovića. Onda još i mnoge porodice iz prekosavskih mjesta i gradova Budima, Požuna, i drugih, te iz gračaničkog područja i okolnih područja, pa iz Sarajeva. Tim useljavanjem gračaničko stanovništvo brojno se povećalo i privredno ojačalo.

Doseljenici su bili mahom trgovci, zanatlije i poljoprivrednici po zanimanju. I koliko se može na osnovu činjeničnog stanja ustanoviti, ti doseljenici su donijeli sa sobom i jake novčane kapitala. Smjestivši se u grad Gračanicu ti doseljenici su razvili trgovinu i zanatstvo, pa i poljoprivredu. Napominjemo da je i srpsko pravoslavno stanovništvo grada Gračanice u velikoj većini doseljeničko. I ono se od unazad 100 godina počelo baviti trgovinom i zanatstvom, pa je u mnogome doprinijelo da se gračanička privreda razvija i dostigne zamjernu visinu. Među takve porodice valja ubrojati Ivanišević, koji su doselili prije okupacije iz Hercegovine, pa Milisavljević, H. Stević, Blagojević, Stjepanoviće i druge.

Iz izloženog proizilazi da je područje Gračanice s gradom Gračanicom bilo od davnih vre-

Slijeva nadesno - stoje: Hifzaga Hifzefendić, nepoznat, nepoznat, Ibrahim-aga Halilbegović i Šefik Bešlagić (učitelj); sjede: Ibrahim ef. Mehinagić, kadija, Đulejman ef. Fazlić, nepoznat

mena poznato po svojoj trgovini, zanatstvu, poljoprivredi a naročito voćarstvu, a uz to još se na ovom području gajilo izučavanje raznih znanja, pa je tako nekoć predstavljalo kulturno-prosvjetni i privredni centar. A pošto je od starina Gračanica bila sjedište kadija i muftija, pa uz to medresa i muderisa, to je razumljivo da je ovaj centar mogao odigrati u tim pravcima svoju djelatnost na okolna područja i izvršiti svoju vidnu historijsku ulogu. Pa i dan danas Gračanica je nadaleko poznata po svojim privrednim djelatnostima, trgovinskim, zanatskim i poljoprivrednim.

Kada se govori o prikupljanju raznih pisanih djela i dokumenata za Gazi Husrev-begovu biblioteku možemo reći da se u tome mnogo zakasnilo. Prohujala su mnoga desetljeća, a da se niko ni od vjerskih ni od vakufsko mearifskih centralnih organa nije pobrinuo da se odmah iza okupacije ovih krajeva po austrougarskoj, pristupi sistemskom prikupljanju tih pisanih djela i dokumenata. Prepušteno je da se mnogi strani instituti i pojedinci, u većini nemuslimani, umiješaju u tu stvar pa da pisana djela i dokumenta u bescjenje otkupljuju i prisvajaju, te odnose i izvan granica naše domovine pa i izvan granica naše države.

Žalosno je kad se čovjek sjeti da je upušćano, pa da jedna inostrana ustanova otkupi kompletnu biblioteku našeg velikog rahmetli Safet-bega Bašagića, i to za bagatelnu cijenu i ako je rahmetlija nudio kao bolestan na posteljini da je otkupi Centralna vakufska uprava u Sarajevu. Ali se jako brinuo i među vjerskim i svjetovnim intelektual-

cima BiH da to blago prikuplja i čuva. Kao da nismo bili svjesni neizmjerne vrijednosti tog pisanog blaga. Mnogi su predmeti pisane riječi i dokumenti ili spaljeni ili istruhli ili izgubljeni, da niko nije poklonio pažnju njihovom prikupljanju i čuvanju kao da se smatralo da nije vrijedno ulagati trud i novac u to.

Ali danas, kada je nastupilo osvješćenje, vidimo da smo u tome zakasnili. No ipak nije sve izgubljeno. Još bi se u tome moglo poraditi i uspjeh postići. Mi izgleda da se ova sadašnja akcija oslanja na dobrovoljan rad i hamijeti-islamiju, jer ne vidimo, bar se izrekom kaže, da je stvorena i materijalna baza za ovu akciju prikupljanja i otkupljivanja pisanih djela i važnih pisanih dokumenata, te ostalih predmeta historijsko-etničke važnosti. Treba propitkivati gdje se takvi predmeti nalaze i moljakati ljude da ih ustupe, bilo kao poklon bilo uz neku naknadu. A čim se govori o naknadi odmah to ovisi o raspoloživim materijalnim sredstvima.

U gradu Gračanici bilo je više kuća sagrađenih u starobosanskim stilovima i u njima ukrašenih soba: musandrama, rafovima, dolafima, izrezbarenim tavanicama i slično. Međutim, takve su kuće tijekom vremena rušene i takve su starine propale. Ostalo je još u nekoliko kuća sačuvano tih starina i Odbor će pokloniti pažnju da ustanovi u kojim kućama to još ima i šta je od toga sačuvano.

Gračanica je od starina poznata kao mjesto gdje su se tkali razni vezovi. Gdje su se gajile svilene bube, pa se onda izrađivali vezovi zvani „svilenici“. Desetinama je kuća tkalo bezove i od zarade, kuće izdržavalo.

Pored tkalja u gradu Gračanici mnogo se ženskinja bavilo vezanjem raznih vezova i pletenjem raznovrsnih predmeta, pletaćom i šivaćom iglom. Pred II svjetski rat neka gospođa Fleš čiji je muž službovao u Gračanici, organizirala je u cijeloj Gračanici posao oko pletenja raznih predmeta. Naročito onih koji su rađeni šivaćom iglom stolnjaci raznih veličina, ukrašene maramice, čipke za bluže i mno-

gi drugi predmeti. Ona je te izrađene predmete redovno prikupljala na poseban način štirka-la i peglala, pa ih nosila u velegradove, Budimpeštu, Beč, Zagreb i tamo ih raspačavala. Veliku je korist imalo muslimansko ženskinje od takvog rada. Pa i danas te vrste radova se rade i imaju dobru prodaju.

S toga u ovom pogledu moglo bi se s uspjehom poraditi i naći dosta tkanih, vezenih i pletenih predmeta koji bi bili od interesa da se sačuvaju kao umjetnine i starine. Pa i drugih antikvarnih stvari, kao starinskih konjskih oprema, bakarnog i mesinganog posuđa, staklarije, pušačkog pribora i sličnih antikvarnih predmeta, moglo bi se pronaći. Ali opet ponavljamo za prikupljanje takvih predmeta trebalo bi osigurati materijalna sredstva. Odbor će nastojati, da se raspita gdje se ovakvi antikvarni predmeti nalaze i ispitati uslove po kojima bi se oni mogli sakupiti. O ovome se može naknadnim izvještajem obavijestiti Starješinstvo.

Kad je riječ o našim starinskim adetima pri raznim prigodama možemo reći da starinski adeti iščezavaju ili su neki potpuno iščezli. O nekim adetima u ovom pogledu moglo bi se nešto reći i Odbor će nastojati kad o tome prikupi podatke iznijeti koliko se od tih adeta sačuvalo i koji se i danas u praksi provode.

Kad je riječ o pjevačima, sviračima i slično možemo reći da još u nekim krajevima ovog područja postoje pojedinci koji se bave takvim zanimanjima. Tako u selu Vranovići još živi pjevač starinskih junačkih pjesama po imenu Karić Latif, a i njegovi sinovi poprimili su od oca pjevanje junačkih pjesama uz gusle i violine. Oni na poziv odlaze na svadbe i na razna druga veselja pa tu pjevaju pjesme i obavljaju prisutni svijet. Od njih se može čuti mnogo starinskih junačkih pjesama, a i prigodnih po njima improviziranih pjesama.

Saznali smo da se kod privatnih osoba nalazi slika na kojima su slikane ugledne ličnosti i predstavnici i to iz vremena odmah iza okupacije ili nešto kasnije. Još ćemo se raspitati kod koga bi mogle takve slike da se nalaze pa ćemo doći u doticaj s tim ljudima i nastojati da bi ih oni ili poklonili IVZ – ili dozvolili da se mikrofilmuju.

Područje Gračanice spada u Priposavlje, jer graniči preko područja Gradačca sa posavskom

ravnicom. Cijelo ovo područje je s omanjim brdima, pomiješano s uvalama i Sprečanskim poljem. Veća brda se nalaze uz granicu Maglajskog područja, takozvane „Ozren planine“. Kao takvo ono obiluje raznim šumama i izvorima vode i naročito je pogodno za gajenje raznog voća, pa i za stočarstvo. Zemlje su dosta žitorodne naročito one u nizinama i u Gračaničkom takozvanom Sprečanskom polju. Ovo područje je još od starina obilovalo raznim vrstama voća osobito raznim sortama krušaka, jabuka, trešanja oraha pa mušmula, te vrstama šljive, osobito kvalitetnom šljivom „požeгаčom“. Iz imena raznih vrsta krušaka i jabuka razabire se da su porijeklom s istoka. To govori da su naši pradjedovi putujući istočnim zemljama prenosili sadnice i kaleme u ove krajeve, i sadili ih u svojim voćnjacima. Glavni prihodi težačkih domaćinstava bili su pored zemljoradnje od raznog voća i prihodi od šuma. Dosta razvijeno stočarstvo također je davalo domaćinstvima znatnije prihode.

Takvo stanje u ovom području omogućavalo je da se razviju trgovine i zanatstvo, i da oni imaju stalan prosperitet. Dobri domaći trgovci i solidne zanatlije doprinosili su da se razni produkti dobro unovčavaju.

Među istaknute trgovačke porodice u Gračanici spadaju: Prohići, Zukobašići, Karasoftići, Rešidbegovići, Šabići, Širbegovići, Mulabećirovići, Spahići, Mujačići, Tihići, Čajići, Žilići, Hifzefendići i Žunići.

Trgovački i općeprivredni razvitak omogućavao je da se grad Gračanica pa i okolna sela kulturno i ekonomski razvijaju, s time da se i standard života stanovništva iz godine u godinu povećava. To je ujedno omogućavalo da mnoge porodice i gradske i seoske posvećuju pažnju izučavanju nauke pa su svoju djecu rado slali u postojeće medrese, a i na svjetovne škole. Tako je omogućeno da na ovom području nastane veliki kadar ilmi-je koja je pokrivala potrebe u vjerskim i vjersko-prosvjetnim službama ovoga područja, stupala i u službe po raznim mjestima širom BiH.

Srazmjerno dosta dobro imućno stanje muslimanskog stanovništva ovog područja također je omogućilo da mnogi imućni domaćini odluče obaviti vjersku dužnost hadža, pa su se odlučivali na takav put prethodno se pripremišći za putova-

nje. Smatramo za potrebno i korisno da ovdje pobrojimo i navedemo imena i prezimena svih živućih hadžija iz grada i sela ovoga područja kako slijedi: 1. H. Aganović H. Muhibija, 2. Šabić H. hfz. Muhamed, 3. Šabić H. Galib ef. 4. Salihbašić H. Adem, 5. Avdagić H. Mehmed, 6. Ahmedbegović H. Hasan, 7. Helić H. Izet, 8. Helić H. Rukija, r. Šiljić, svi iz Gračanice. 9. Halilović H. Mehmed, 10. Čanić H. Mujo, 11. Okić H. Husejn, 12. Mehanović H. Ibrahim, svi iz Stejpan Polja. 13. Hasić H. Halil, 14. Hasić H. Husejn, oba iz Malešića. 15. Hodžić H. Ibrahim ef., 16. Subašić H. Omer, 17. Českinović H. Husejn, svi iz Lukavice. 18. Nurić H. Mujo, 19. Halilović H. Avdo, svi iz Babića. 20. Mahmutović H. Meho, 21. Mulahusejnović H. Mehmed, 22. M. Husejnović H. Meša, iz Škahnovice. 23. Hadžić H. Muharem, Bešić H. Adem, 24. Jahić H. Ibro, 25. Topčagić H. Ibro, 26. Delić H. Alija, svi iz Sokola. 27. Spahić H. Omer, 28. Spahić H. Husejn, 29. Spahić H. Mujo, svi iz Piskavice. 30. Hodžić H. Osman, 31. Džananović H. Bajro, 32. Huskanović H. Osman, 33. Huskanović H. Galib, 34. Bešić H. Husejn, 35. Bešić H. Ibro, svi iz Dobarovaca. 36. Mahmutović H. Husejn, 37. Zahirović H. Ahmet ef., 38. Nuhanović H. hfz. Mustafa, 39. Šerbečić H. Salko, 40. Mušić H. Muharem, svi iz Džakula. 41. Nurikić H. Omer iz Vranovića. 42. Mehuljić H. Alija ef., 43. Salihović H. Ibrahim, 44. Mehuljić H. Omer, 45. Joldić H. Mustafa, 46. Joldić H. Rašid, 47. Joldić H. Omer, 48. Joldić H. Alija, 49. Mehmedović H. Mehmed, 50. Kovačević H. Mustafa, 51. Hodžić H. Hamid, 52. Ibrić H. Osman, svi iz Sladne. 53. Djedović H. Adem iz Čekanića. 54. Mujić H. Salko, 55. Ahmeljić H. Abdulah, 56. Dobrnjić H. Mehmed, 57. Hasić H. Husejn svi iz Orahovice. 58. Okić H. Jusuf iz Miričine. 59. Avdić H. Hašim i 60. Šestan H. Mustafa, svi iz Lohinje.

Pored imućstvenih prilika koje su poslužile kao osnov za odluku da brojne osobe izvrše dužnost hadža, i te kako vidnu ulogu odigrala je islamska svijest tih ljudi, da se odluče na tako teško putovanje. Jer mnogi od njih do tada nije preduzimao putovanje ni možda 50 km od svoje kuće i od svoga mjesta boravišta, pa održava smjelost odluke da se krene na put od 10.000 km da se podnesu sve tegobe putovanja na tako dugom putu koji prolazi kroz razna klimatska po-

dručja i kroz zemlje raznih naroda. Ta islamska svijest gore pobrojanih ljudi nije mogla nići od jedanput niti u kratkom razmaku vremena, već je ona potekla iz prohujalih dugih vremena kroz desetljeća i stoljeća, prenošena tradicijom od starih hadžija, a pothranjivana stalnim poukama i vazovima kroz medrese, mektebe i živom riječju sa ćurseva. I kad kažemo da je ovoliki broj hadžija na jednom odborskom području neke iznimke i neki unikum za našu domovinu BiH to nimalo nije odviše reći, jer sumnjamo da ovom području ni na jednom području odbora IVZ BiH ova kvog primjera nema. Možemo reći još i to da nije rijedak slučaj da se u džumanskim džematima dviju džamija Budimli Ahmed-pašine i Mejdani džedid džamije u Gračanici nađe na okupu među džematlijama po 40-50 hadžija.

Među znamenitu talebu gračaničkih medresa navodimo sljedeće: 1. H. hfz Hasan ef. Hadžiefendić sin H. Hasan ef. rodod iz Vranovića – Gračanica, službovao kao šeriatski sudija u više mjesta BiH, pa u Mostaru i Sarajevu i napokon kao najstariji Vrhovni šeriatski sudija u Sarajevu do penzije, umro u Gračanici i sahranjen u haremu pred Budimli Ahmed-pašinom džamijom. 2. Konjić Bekir ef. rodod iz Brijesnice – Gračanica dugogodišnji upravitelj ibtidaije u Zvorniku. 3. Bubić hfz. Mustafa ef. rodod iz Jajca, dugogodišnji znameniti muezin na Esma Sultan džamiji., u Jajcu i Sulejmaniji u Travniku i sad aktivan u službi. 4. Hadžić Hazim ef. sin H. Mustafe ef. iz Gračanice svršenišer. sudačke škole, zatim pravnog fakulteta u Debrcinu službovao u upravnoj službi i napokon kao zamjenik Direktora policije u Sarajevu, 6. Odžakić hfz. Hasan ef. rodod iz Zavidovića, dugogodišnji džematski imam u više mjesta BiH, predsjednik Udruženja dž. imama u BiH, 7. dr. hfz Džafer Mehmedagić, rodod iz Doboja, sudija i advokat u više mjesta BiH, 8. Huremović hfz Husejn ef. iz Dubočca- Derventa, dugogodišnji dž. imam u Kobašu i u Bos. Brodu, poznat kao dobar učaj Kur-ana, 9. Fazlić Đulejman ef. sin H. Ahmetov iz Seone – Tuzla, dugogodišnji upravitelj ibtidaije i i dž. imam u Gračanici, 10. Mehinagić hfz. Ibrahim iz Gračanice – rođen u Prnjavoru, službovao kao šeriatski sudija u Zvorniku, Tuzli, Gračanici, zatim kao vrhovni šeriatski sudija, a sada glavni imam za područje

Doboja u penziji nastanjen u Gračanici, 11. Kamarić dr. H. hفز. Ćamil ef. službovao kao šeriatski sudija u Sanskom Mostu, Cazinu, napokon u Zagrebu gdje živi kao penzioner, 12. Salibašić Hafiz Salih ef. iz Doboja, dugogodišnji dž. imam u Doboju. 13. Salkičević Adem ef. rodom iz Lepenice – Tešanj, džem. imam u Tesliću i Doboju do svoje smrti, 14. Kadrić Husejn ef. rodom iz Lukavice – Gračanica- idžezetlija, dugogodišnji imam u Travnicama, 15. Okić Mehmed Tajib ef. rodom iz Gračanice, profesor u medresi u Skoplju, zatim na Šeriatskoj gimnaziji, a sada profesor kadiskiji nauka na Univerzitetu u Ankari, 16. Nurikić Mustafa ef. sin H. Hasan rodom iz Vranovića – Gračanica, dugogodišnji dž. imam u Odžaku, sada imam u selu Vranovići, 17. Imširović Ibrahim ef. šeriatski sudija u Sarajevu i Tuzli, dugogodišnji upravitelj i nastavnik u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu, i napokon vjersko prosvjetni referent za BiH i vrhovni šeriatski sudija, rodom je iz Seone – Tuzla, a umro u Sarajevu, 18. Beganović Salih ef. sin Uzejra iz Sokola – Gračanica, dugogodišnji mualim i imam, a sada džem. imam i vjersko-prosvjetni referent pri odboru IVZ Gračanica, 19. Dizdarević Zaim sin Uzejra rodom iz Sokola, dugogodišnji imam i mualim u Gračanici, zatim imam Kuršumlije u Maglaju, sada imam u Sokolu, 20. Vikalo Hamid rodom iz Sladne – Gračanica džem. imam u Sladnoj i Janji, a sada u Brčkom, 21. Mujić H. hفز. Husjen sin Mehmeda iz G. Orahovice, dugogodišnji dž. imam u KotorSKU sve do svoje smrti, 23. H. Aganović Mustafa ef. sin Ibrahima iz Sokola – Gračanica, imam u više džemata a sada u KotorSKU kod Doboja. 24. Nurikić Mehmed ef. rodom iz Vranovića – Gračanica, dugogodišnji imam i mualim u Derventi, 25. Omeragić hفز. Idriz ef. rodom iz D. Vakufa, mualim u Gračanici i džem. imam u Stjepan Polju – Gračanica do svoje smrti, 26. Vikalo Smajl ef. sin Osman ef. iz Sladne – Gračanica, džem. imam u Sladnoj sve do svoje smrti, 27. Ferizović Omer ef. rodom iz Babunovića – Gračanice džem. imam u Babunovićima do svoje smrti, 28. Hamidović Mehmed ef. i sin mu Ibrahim ef., imami u D. Doborovcima, 29. Hodžić H. Osman ef. iz G. Doborovaca, dugogodišnji imam i mualim u G. Doborovcima, sada u penziji, 30. Ljevaković Hasan ef. rodom iz Moševca – Tešanj, dž. imam u Tesliću, a

sada vjersko-pr. referent pri odboru IVZ u Zenici, 31. Subašić Ibrahim ef. rodom iz Lukavice, dugogodišnji imam, a jedno vrijeme i načelnik oćine u Lukavici, 32. Fazlić Džemal ef. rodom iz Seone – Tuzla, dugogodišnji imam i mualim u Seoni sada u penziji i predsjednik Odbora IVZ u Srebreniku, 33. Omerović Kasim ef. iz Seone, dugogodišnji imam i mualim u više mjesta u BiH, sada u penziji, 34. Šiljić Ahmet ef. sin H. Mustafe ef. iz Gračanice, svršenić sudaćke šeriatske škole, poginuo za vrijeme N.O. rata i sahranjen u Gračanici, 35. Omerbegović Ahmet sin Husejn-begov rodom iz Gračanice, umro kao đak Šeriatsko sudaćke škole 1925. godine i sahranjen u Gračanici, 36. Dizdarević Abdulah ef. rodom iz Sokola imam u KotorSKU, a zatim džem. imam u Sokolu da svoje smrti, 37. Mušić Husejn ef. iz Džakula, imam i džem. imam u Džakulama i Orahovici, 38. Vehabović Abdulah ef. sin H. Agan ef. rodom iz Dubice., šer. Subašić Ibrahim ef. rodom iz Lukavice, idžezetlija, imam u više mjesta u BiH i dž. imam u Sjenini do svoje smrti, 39. Hodžić Ali ef. iz Lukavice, 40. Kadić Mehmed ef. rodom iz Seone – Tuzla, dugogodišnji imam u Brkoj, idžezetlija, 41. Nurikić H. Omer ef. sin Šemsin iz sela Vranovići, dugogodišnji imam i mualim u Orahovici i Vranovićima sada u penziji.

Pored gore navedenih muderisa koji su tu službu vršili u Osmankapetanovoj i Novoj medresi u Gračanici, bivši talibi i svršenići ovih medersa službovali su kao muderisi i to:

1. Hadžić-Bišnjaković H. Halil ef. rodom iz Brijesnice-Gračanica kao muderis u Zvorniku do svoje smrti.
2. Fazlić H. Sulejman ef. rodom iz Seone-Tuzla kao muderis u Odžaku sve do svoje smrti.
3. Džaferhodžić H. Jusuf ef. rodom iz Sokola kao muderis u Dubici, zatim kao imam u Sokolu, do svoje smrti,
4. Vehabović H. Agan ef. Hadžić Osmanov iz Brijesnice – Gračanica kao muderis u Dubici sve do svoje smrti,
5. Džafić Mehmed ef. iz Doborovaca – Gračanica kao muderis u D. Vakufu sve do svoje smrti,
6. Mašić H. Smajl ef. rodom iz Repatnice – Gračanica upravitelj ženske mektebi ibtidaije u Gračanici, zatim muderis i džematski imam u Kladnju do penzije.
7. Smajlović hفز. Hasan ef. rodom iz Ćehaja – Srebrenik, svršenić Darul – fununa u Istanbulu kao muftija u Makedoniji, zatim muderis u Mostaru i na-

pokon upravitelj Behrambegove medrese u Tuzli do svoje smrti. 8. Aganović H. Sabit ef. rodom iz Gračanice, upravitelj ženske Ibtidaije u Gračanici, zatim muderis u Zvorniku, pa džematski imam u Prnjavoru, Bos. Brodu i napokon u Tuzli do svoje smrti.

Iz gračaničkih medresa izašao je veliki broj talebe koji su primili službe u raznim džematima kako ovog područja tako okolnih područja pa i u raznim džematima širom BiH. Oni su s uspjehom i na zadovoljstvo džemata obavljali i obavljaju povjerene im dužnosti. Kartoteka Starješinstva obuhvatila je i njihova imena i rodna mjesta, te gdje su se školovali u medresi i gdje služuju, pa nije potrebno da ih mi ovdje nabrajamo. Ali možemo utvrditi jednu činjenicu, da su Gračaničke medrese tijekom svoga rada i djelovanja s uspjehom izvršile svoj zadatak, jer su veliki broj svoje talebe osposobile ili da nastave školovanje na višim zavodima kulturno-prosvjetne islamske misije i zadatke kako u svom području tako i u okolnim područjima pa i širom naše drage domovine BiH.

Pored vršenja svojih vjerskih i vjersko-prosvjetnih dužnosti, mnogi talibi ovih medresa produživši nauke i završivši viša učilišta, primali su službe i preko njih ostavljali vidne tragove i uspjehe u raznim domenama općenarodnog života naše uže domovine BiH. Poneki od tih bivših taliba istakli su se tijekom života i kao politički radnici, pa su tako svoj obol dali i u tom domenu narodnog života.

Da bi ovaj izvještaj bio što kompletniji i sadržajem što potpuniji, ovaj Odbor kani pošto se izvještaj prepisivanjem umnoži, da njegove čistopise dade mjesnim kvalifikovanim osobama, kojih ima priličan broj u Gračanici, pa da ga oni pročitaju i na njega stave svoje napisane stručne prijed-

loge kao dopune ovom izvještaju. Odbor nadalje kani sazivati odborsku sjednicu na koju će pozvati i sve članove udruženja ilmije ovoga područja pa će na toj sjednici biti pročitana ovaj izvještaj i biće zamoljeni svi prisutni da svojim radom doprinesu da se on što bolje upotpuni, kompleтира. Time će biti udovoljeno i Vašem traženju da se sve za ovo pozvane stručne sile ljudi iskoriste kako bi ovaj posao najbolje i najpotpunije uspio, pa kao takav dao od sebe iščekivane rezultate.

Na ovaj način izvršene dopune u izvještaju Odbor će naknadno odaslati Starješinstvu.“

Zaključak

Izvještaj odbora Islamske vjerske zajednice Gračanica iz 1967. godine, upućen Starješinstvu IVZ Sarajevo, predstavlja iznimno vrijedan kulturno-historijski poduhvat za tadašnje gračaničke prilike. U vrijeme kada je nacionalna kultura i historija bila tek u povojima svog razvoja ovaj tekst daje bezbroj vrijednih podataka o višestoljetnom razvoju i opstojnosti islamske kulturne baštine u Gračanici i okolini.

Inače kompletan projekat „sabiranja i obrade kulturnog blaga muslimana“, razvoja Gazi Husrev-begove biblioteke, formiranja Muzeja IVZ i napose, borbe za kulturnu i etničku samobitnost muslimana Bosne i Hercegovine krajem šezdesetih godina 20. stoljeća, ima ogroman značaj za formiranje današnje nacionalne, političke i državne svijesti Bošnjaka.

Ovaj izvještaj iako neobjavljen i relativno nepristupačan ipak je odigrao značajnu ulogu u razvoju poznavanja islamske kulturne baštine Gračanice i okoline. Korišten je kao izvor za više historiografskih radova o Gračanici i može se još više koristiti kod budućih istraživanja kulturno-historijske baštine navedenog područja. S tim ciljem smo ga u cjelini i prenijeli na stranice našeg časopisa. □